

קונטרס

חרוסת מצוה

מו"מ בהלכות מצוות חרוסת

גדריה טעמיה ואופן קיומה

ודברי אגדה בענינה

דוד שמואל קלופפר

אדר א' תשפ"ד

בעניני הקונטרס ניתן לפנות
שמואל קלופפר
שבט יהודה 3 גני איילון לוד
050-4105518
s0504105518@gmail.com

תוכן הענינים

ה	דברים אחדים
יא	חרוסת של מצוה ודיניה
יא	החרוסת וארבעה דינים שנאמרו בה
יב	לסמוכיה, שתהא עבה – זכר לטיט
כב	לקהוייה – זכר לתפוח
לד	תבלין – זכר לתבן
לט	שתהא רכה – זכר לדם
נה	מנהגיה והכנתה למעשה
נה	מפירות שנמשלו בהם ישראל
נח	מנהגים נוספים שמצינו בעשייתה
נט	סיכום דיניה ומנהגיה
סא	העולה למעשה, ומנהגי הכנתה
סד	גדרי המצוה ויסודי הלכותיה
סד	אופן קיום המצוה
עג	בביאור המחלוקת במתני'
עה	ביסודי ההלכה במצוה ודיניה
פב	סדר קיום מצוות חרוסת
פב	סדר מצוות הבאה
פה	טיבול ראשון
פז	הגדה
פח	מצה בחרוסת
צא	הטעם שאין מברכים עליה
צד	מצוותה במרור
קא	טיבולה בכורך
קז	דין מי שאין לו מרור
קח	דברי אגדה
קח	ביאור בעניין זכר לתפוח
קיא	בביאור שייכות עניני החרוסת זה לזה
קיג	מקור לענינים שבחרוסת
קiz	הלכות מצוות חרוסת
קiz	הכנת חרוסת של מצוה
קכא	סדר קיום מצוות חרוסת
קכג	טיבול מרור בחרוסת
קכד	מי שאכל מרור בלא חרוסת או שאין לו מרור
קכה	חרוסת כהלכה

דברים אחרים

מצוה קלה נצטוינו מדברי סופרים והיא להביא 'חרוסת של מצוה' על השולחן בלילי פסחים בשעת סיפור הגדה לטבל בה המרור, ומצוה זו עומדת בין כמה מצוות נכבדות של תורה, והיא טפילה בברכתה למצוה אחרת של דברי סופרים – אכילת מרור בזמן הזה, ותופסי התורה שואלין ודורשין סביב עיקרי הלילה פסח מצה ומרור ארבע כוסות הגדה והלל, ובאלו הסוגיות החמורות העמיקו והרחיבו בתלמוד ובפוסקים, ספרים נתחברו בהם לפרטיהם ולדקדוקיהם בהלכה ובאגדה, ולבבות דורשי ה' ירעשו בקיומם בחרדת והדרת קודש, ומצוה זו עומדת בצילם של ענקים ולא ראיתי מי ששם לבו עליה לברר כל הלכותיה גדריה ועניניה, והרי סוף דבר מצוה שלימה היא מדברי סופרים כארבע כוסות ומרור בזה"ז שגם המה מצוות מדברי סופרים, ולמה יגרע חלקה.

ויש לידע מה ראו חכמים לתקן מצוה זו, בלילה שכולו כבר נתרבה מן התורה לאכילות של מצוה בפסח מצה ומרור שיש בהם זכר גאולה חירות ושעבוד, ומה ראו להוסיף עליהם מצוות חרוסת. לא דבר ריק הוא שנוספה כאן חובת דברי סופרים ליינה של תורה, ובדאי גם בה תלויה תועלת גדולה בפירוט וביאור הבנות והבחנות חדשות מעניני השעבוד ותוכנו הפנימי, וכמו ששנינו 'והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות', כי אין להביט על חומר המצוה, אלא על גדולת מי שהזהיר עליה, ובחביבותא תליא לי מילתא שזכיתי לטרוח בביאורה. כך דרכה של תורה שהיא כגחלת עוממה והשלהבת כמוסה סגורה בתוכה, ובהפיח בה תתפשט ותתלהב והיא מתרחבת והולכת עד שנראים בה כמה מיני גווני מרוקמים, וכל כמה שאתה ממשמש בהן אתה מוצא בהן טעם 'כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה'.

ובלימודי בסוגיא זו ומאת ה' הייתה זאת לפתוח בה שערים בהלכה, העלתי במצודתי כמה בירורי דינים, ופרו ורבו עניניה, באופני ודרכי קיום הלכותיה, ובהבנת הזכרון שנתקנו עליו, ובהם דינים והנהגות הצריכים לבירור בהנהגה בכל שנה, וראיתי לכנס הלכה ברורה מסודרת בטעמיה מצד ההלכה והמנהג, כפי מה שראיתי יותר מכריע, והוספתי ביאורים שעלו בידי באגדות הקשורות בה, למוזגה ולהטעימה טעם יינה של תורה.

אמרו בירושלמי (פסחים י, ג) 'בני בייתה דאיסי בשם איסי ולמה נקרא שמה רובה שהיא רבה עמו', ובקרבן העדה שם 'במקומו היו קורין לחרוסת רובה', ופירש שם באחד האופנים 'שהיא רבה עמו. שיש מחלוקת עמו דפליגי בה חכמים ורבי אלעזר בר צדוק'. – השם ענין מהותי הוא, וקראו המצוה הזאת ע"ש המחלוקת והמריבה במצוותה, ונראה משמעות הדבר כי במצוה זו שהיא מדברי חכמים מצינו ריבוי מיוחד של מחלוקות בהלכותיה ודיניה, וכדרשת ר"א בן עזריה (חגיגה ג ע"ב) 'דברי חכמים כדרבנות וכמשמרות נטועים בעלי אספות נתנו מרעה אחד... מה נטיעה זו פרה ורבה אף דברי תורה פרין ורבין בעלי אספות אלו תלמידי חכמים... הללו אוסרין והללו מתירין...', ואם נקראה בזמננו רובה ע"ש המחלוקת שפליגי בה חכמים ורבי

אלעזר בר צדוק במשנה, הנה לפנינו מחלוקת הבבלי בירושלמי, רבי יוחנן ורבי לוי בבבלי, ריב"ל ואית תנא בירושלמי, וראשונים ואחרונים חלקו בעיקרה בדיניה באופני קיומה ובסדר מצותה, וכמעט אין ענין שלא נמצאו בו דעות שיש להכריע מהם הלכה, ונמצאה מצוות חכמים כנטיעה הזאת שהיא פרה ורבה בקיבוץ ואסופת הדעות עד שריבוי המריבות מרבה תורה, ועליהם אנו קורין 'נתנו מרעה אחד, אל אחד נתנן, פרנס אחד אמרן, מפי אדון כל המעשים ב"ה', היא רבה – ואת והב בסופה.

ומעת שנפתח לי פתח בזה, ראיתי שלרבים הרגילות בקיום מצוות חרוסת שספרי המתכונים נעשו בה למורי ההוראה, ובצער יש לומר שלפעמים נראים הם כמתחרים זה עם זה לבטל דיניה, ויש הלוקחים מן המוכן אשר בלא דקדוק לא יהא קיומה כדין כלל, ודין תבלין כמעט לא תמצא דרך כבושה לרבים לקיימו כעיקר חיובו, ואפילו המיישרים דרכם ולומדים ההלכה לפני קיום המצוות, הנה בשו"ע וברמ"א ומ"ב קיצרו מאד בדיניה, ומי שלא התבונן היטב במקורי ההלכה יתקשה להבין חובתו כל הצורך, כאשר יראה המעיין, ובס"ד אזורתי חלצי לכתוב ולסדר פרי עמלי בזה, ועיקרי הדברים עמדו לעיני בעלי הוראה אשר סמכו ידיהם להדפיסם.

אופי החיבור הוא במשא ומתן של הלכה, להרצות ולבאר הסוגיא מיסודותיה ולפרש שיטותיה וללבן ספיקותיה ע"פ דעות הראשונים והאחרונים, ובדרך הילוכי מאחר שלא הכרתי עד הנה חיבור מקביל בענין זה השתדלתי ללקט ממה שיש בידנו בענין מצוה זו מדברי הראשונים והאחרונים כשמצאה ידי שעסקו בענין זה גם מבלי שום חידוש, כדי שיהיה הבנין שלם, וצרפתי דברי לדבריהם אם יכולתי לסדר הדברים לפי נתיב העיון שדרכתי בו.

ובכל דין ודין מארבעת דיניה העיקריים – לסמוכיה זכר לטיט; לקהוייה (לשון חמיצות) זכר לתפוח; תבלין זכר לתבן; שתהא רכה זכר לדם – יהיה לנו משא ומתן בביור הדין, ומלבד זה גם ביאור משמעות הזכר שנעשה בו, ואין הנידון בזה כדברי אגדה (שקבענו להם מקום בפני עצמם בסוף הדברים) כי בכמה דברים נראה להכריע ממשמעות הזכרון בו מהו גדר הדין שהוקבע לעומתו, כאשר יראה המעיין. והשלמתי לברר מעט במנהגי הכנתה ואופן עשייתה למעשה, ואחר עסקתי במשא ומתן בסוגית הגמ' וגדרי המצוה, בסדר קיום מצוותה ואופן הטיבול בה לפרטיו, ולבסוף צירפתי דברי אגדה לחקר משמעותה.

ומאחר שארכו הדברים ערכתי בסוף הדברים קיצור דינים בלשון קצרה ותמציתית (ובחלק זה גם כמה דברים שלא התפרשו בחיבור), לא קביעת הלכות יש כאן, כי אם סיכום תמציתי להצעת הדברים יש כאן. סיכום דיני הכנתה נמצא באות נה, וצירפתי בסוף החיבור מתכון שמדגיש את צדדי ההלכה והמנהג.

החיבור הקטן הזה הורתו בבחרותי בשיבת 'תושיה' תפרח, ונכתב ראשונה בשנת תש"ע, ושכתי ושניתי לערוך אותו בכמה הזדמנויות, ולמרות שהשתדלתי להגיה הדברים ולדון בהם לפני חכמים, והסכימו עימי בעלי הוראה בעיקרי הדברים, לא הגעתי להשלימו ולתקוע עצמי בדבר

הלכה, מה גם שהוא נכתב בימי חרפי, ובהרבה דברים ההסתכלות משתנה עם השנים, בהבנה ובתפיסה ובעיקר בסגנון הלימוד והרצאת הדברים, ידעתי כי הרבה ילדות עושה, ורבים חללים הפילה, ובפרט שיש כאן התמקדות בנושא אחד שעשויה להוציא דברים ממשקלם הנכון, וללא ספק דבר זה עשוי להראות כחסרון ומום גמור, אלא שקשה עתיקי מחדתי לחזור ולשנות ולסתור ולבנות, וכבר הונח הדבר כו"כ שנים כמות שהוא, ועמו דברים יקרים והלכות שלימות שנתבררו כהוגן ולא עשו פרי.

וזיכני ה' כעת, וכבוד הרה"ג ר' יוסף דוב לובאן שליט"א איש חיל ורב תבואות מו"ל את חיבורו הנפלא על מצוה זו, וסייענו ה' ע"י שליח טוב הרה"ג ר' יוסף בן ארזה שליט"א שקישר ביננו להכיר ולשאת ולתת בדבר הלכה, ואכן נפלא היה לפגוש ת"ח גדול ומיוחד שעסק בכל סוגיא זו, וברוב הענינים עמדנו יחד באותם הנידונים, ומאידך הדברים נכתבו על ידינו כל אחד בפני עצמו והם מציגים מבנה וסגנון והרבה שינויים וגוונים, והנה הרב לובאן שליט"א ענוותו המופלאה תרביני ונתן עינו לטובה על דברי, ואף הגדיל חסדו עימי שהואיל להדפיס את דברי עם דבריו, ולמרות שהדברים לא סויימו להכינם לדפוס כראוי לשולחן מלכי רבנן, וגם אין הזמן כעת לסדרם כראוי, אבל לא יכולתי להיות בכלל 'מונע בר' ח"ו ולסרב לזה, ואם אין הדברים שלמים כשלעצמן הרי חיבת הקודש – החיבור הנפלא של ר' יוסף דוב שליט"א מכשרתן, ומציון תצא תורה דאיתמחי גברא ואיתמחי קמיעא בכמה חיבורים חשובים היוצאים משערי שער ציון, ומה שאינו ראוי להופיע בפני עצמו, הלא תחת כסותם וכנפי טליתם של תלמידי חכמים יצטרף כנטפל לעושי מצוה. לכן מיהרתי ואזרתי חלצי לסיים ולתקן מה שהספקתי בידי כהה למסור לו את הדברים, ואני מסתפק במודעא זו שהדברים נכתבו פרקים פרקים ולבטח ימצאו בו סתירות מזמנים שונים וגישות שונות, ובוודאי שאין לסמוך על הדברים להלכה בלא עיון, ואין להתייחס לצורת הכתיבה שנכתבה לרוב בסגנון המקובל לפסיקת הלכה, שאין בזה אלא צורת הנחת וסידור הדברים לפני הציבור לביקורת, והרואה דבר טעות ישתדל להעירני לתקנו בע"ה.

שפתי לא אכלא מלהודות ולברך לר' יוסף דוב שליט"א, דזכי לנפשיה וזכי נמי לאחרני לעשות לי ככל הכבוד הזה, טוב עין הוא יבורך, ובוודאי ברכות לראש משביר, תהיינה לראש יוסף (ע' סנהדרין צב ע"א), ואף אני הדיוט אענה בעניי - הנה כי כן יבורך גבר, ויזכה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא, ללמוד וללמד בנחת והרחבה וכל טוב. הרב יוסף דוב שליט"א מו"ל את החיבור לע"נ אביו בסיוע בני המשפחה, יורכרו הם וכל אשר להם על עינם הטובה לכלול את דברי בכלל הספר הנכבד הזה לע"נ אביהם ז"ל.

כבוד ובמורא חובה נעימה לי להודות להורי היקרים אאמו"ר הגאון ר' פינחס שלמה שליט"א ואמי מרת אלישבע תחי' אשר גידלוני ונשאוני על כפיהם, טפחוני וריבוני ונתנו עיניהם וליבם על גידולי לטובה, עד שהעמידוני בקרן אורה זו תורה, לפתוח לי שערים בדרכיה דרכי נעם, ובכל עת טוב עינם סוככת עלינו, ועמם המקום לקבוע ברכה למורי חמי הגאון ר' יוחאי אשכול שליט"א ולחמותי מרת עדנה תחי', המיטיבים עמנו תמיד בלב אוהב ובנפש חפצה. לא ניתן

לבטא בשפתיים ולהעלות עלי גליון חובת שיעור הכרת הטובה שאני ורעייתי חייבים להורינו, תפילה אשא לנורא עלילה שיזכו המה וכל יוצאי חלציהם לראות בנים ובני בנים זרע קודש לדור דורים עוסקים בתורה ובמצוות, בבריאות בהרחבה ונחת מכולם.

תבורך מנשים רעיתי עיקר ביתי שולמית תחי', שכל אשר לי שלה הוא, שנטלה על עצמה עול הבית עול הפרנסה ועול גידול הילדים, למען אוכל לשקוד במנוחה על דלתי תורה, מנשים באהל תבורך. קצרה היריעה דל הביטוי ואין המקום מכיל, יתן ה' ונזכה עם כל צאצאינו לברכת ה' במעשה ידינו ובפרי בטננו, לרוות נחת מכל יוצאי חלצינו בבריאות בשמחה ובהרחבה.

חובתי הנעימה להודות למורי רבותי ולחברי שלימדוני תורה במשך השנים, מפיהם ומפי כתבם, לרישי מתיבתא ולבני חבורה בעבר ובהווה, א"א לפורטם כי רבים הם וטובתם מרובה. עמם אודה לראשי המכונים להוצאה לאור שאני חוסה בצילם בכתיבת דברי תורה תמידים כסדרם. על טוב יזכרו גם המלקטים ובעלי אסופות המאגרים התורניים, שעל ידם יכולתי ללמוד ולקבוצ על יד ככל העושר הגדול הזה, כי לא מליבי.

על הטוב יזכר בפרט ידידי ורעי הרב אהרן שוב שליט"א אשר בטוב עינו שם עיונו בדברי מראשית כתיבתם, ובכשרון רב נחית לכל פרטי הסוגיא, ומהערותיו היו הדברים פרים ורבים נתקנים ומתבררים וחלקו רב בחיבור הזה, וטביעת ידו סובבת הולכת בכל חלקי החיבור אשר לפנינו.

ברכה אקבע לאחי וראש בית מדרשינו הרב ישראל מרדכי קלופפר שליט"א, שהוא לי לאח ורע בלימוד בחידוש ובכתיבה משך שנים רבות מאז נולד חיבור זה ועד הלום, והרבה מעניני החיבור הזה התבררו עימו באחוזה נפלאה של תורה, וזוכה לעמוד בראש ולהעמיד עמודי תורה עבודה וגמילות חסדים באופן מופלא בבתי מדרשות בעירנו.

כאן המקום לקבוע ברכה ליוזם ומחזיק בית מדרשינו כולל בית פרץ, איש חי רב פעלים סגן ראש העיר לוד מר גיל חדד הי"ו הוא ואחיו וכל בני המשפחה הכבודה, והנלוים עליהם איש בשמו הטוב יבורך, שנותנים ליכס מאונם והונם להעמדת והפרכת תורה תפילה וחסד בבתי המדרשות בעיר לוד ת"ו לזכר נשמת אביהם רבי פרץ חדד ז"ל ועוד ידם נטויה. זכות התורה וזכות התנא רבי אלעזר בר צדוק שמשנתו אנו שונים בחיבור זה, שלימד תורה מציון בעיר לוד, תעמוד לו ולכל המשפחה לנחת בריאות והצלחה ולשפע ברכה בכל מעשה ידיהם, ויזכה להשיב עטרת תפארת עירנו ליושנה להיות בית ועד לחכמים.

אציב בזה מצבת זכרון לנשמות זקני וזקנותי, ובפרט אזכיר את סבי איש החסד הרב אברהם ב"ר דוד שמואל קלופפר ז"ל שנלב"ע ביום ד' תשרי תשע"ו, סבא היה עורך את הסדר במשך שנים רבות בהדר מלכות בנוסח המיוחד שהשתמר מבית אביו וזקנו, ומכוחו עברו אלינו מבית אבא לבנים נכדים ונינים רגשות קודש והשגה רוממה במעלת ליל שימורים, 'הרחמן הוא ינחלנו יום

שכולו טוב יום שהצדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה, יהי חלקו עמהם בצרור החיים.

על הטוב תזכר הכשרה בנשים, סבתינו אם חמותי תחי' שהלכה לעולמה בשנה החולפת, מרת חיה שבע סבינה בת ר' אליעזר ע"ה, שבימים אלו מלאה שנה לפטירתה, גידלה את ילדיה באהבה לערכי אמת ויושר מתוך שמחה ועוצמה פנימית, וזכתה לראות דורות ישרים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות ממשיכי דרך הקודש אשר חונכה עליה. נלב"ע ח' שבט תשפ"ג תנצב"ה.

הימים ימי מלחמה בארץ הקודש, כאשר ביום שמיני עצרת קמו שונאי ישראל אויבי ה' ונחלתו אשר אמרו נירשה לנו את נאות אלהים, וברשעתם ושנאתם שפכו דם ישראל, ופרעו וטבחו וחספו נפשות מישראל, כאשר כמעט רגע הסתיר ה' פניו ממנו. ובני עם קודש יצאו לעמוד במלחמה מיד מבקשי נפשם, ורבים עקורים בארצם, ועמך ישראל אגודים בצרה לשפוך שיחה אולי יחוס עם עני ואביון, הלא כל עין תדמע דמוע ואבד כל שעשוע, כל תפילה כל תחינה אתה תשמע השמים מכון שבתך, חוסה ה' על עמך, אנא רחום הגן נצור בני עם קודש המתחזקים בעד עמנו ובעד ערי אלוהינו, חבוש שבר עמך ומחץ מכתם תרפא, עת צרה ליעקב וממנה יושע, כי בכל דור ודור עומדים עלינו, ומימי שפיכת דמם של ישראל בשעבוד מצרים, עד הנה תולדותם נשפך דמם עליך כמים, נא תפן כי נפשינו אפפו מים, הביטה וראה משמים.

כצאתי את השער הזה אקוד בהודאה, לפני האל הגדול והנורא, אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים וקרבנו לעבודתו, ונטעני בכרם שעשועיו לישב בין ברכי חכמים על אדמת קודש, אילו פי מלא שירה לא אספיק להודות על כל הטובות אשר עשה עימדי ועם בני ביתי מעודי עד היום הזה, ובפרט שזיכני לכתוב ולברר עניני מצוה שלימה זו, שמע קול תחנוני בשוועי אליך בנשאי ידי אל דביר קדשך, תן בלבנו בינה להבין ולהשכיל בדברי תורתך, ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי עמך בית ישראל כולנו יודעי שמך ולומדי תורתך לשמה, ומהרה יגאלנו שנית ויאמר לצרותינו די, ובקרוב נעלה בהמון חוגג בקול רינה לשמוח בשמחת בית הבחירה, לאכול מן הזבחים ומן הפסחים, אשר יגיע דמם על קיר מזבחך לרצון ונודה לך שיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשנו, בבי"א.

דוד שמואל קלופפר

אדר א' תשפ"ד, פה לוד ת"ו

חרוסת של מצוה ודיניה

החרוסת וארבעה דינים שנאמרו בה

א. במתני' (פסחים קיד ע"א), 'הביאו לפניו מצה וחזרת וחרוסת ושני תבשילין, אף על פי שאין חרוסת מצוה, רבי אלעזר בר צדוק אומר מצוה', ובגמ' שם (קטז ע"א), 'אף על פי שאין חרוסת מצוה, ואי לא מצוה, משום מאי מייתי לה, אמר רבי אמי משום קפא. רבי אלעזר ברבי צדוק אומר מצוה וכו', מאי מצוה רבי לוי אומר זכר לתפוח ורבי יוחנן אומר זכר לטיט אמר אביי הלכך צריך לקהוייה וצריך לסמוכיה, לקהוייה זכר לתפוח וצריך לסמוכיה זכר לטיט, תניא כוותיה דרבי יוחנן תבלין זכר לתבן חרוסת זכר לטיט, אמר רבי אלעזר ברבי צדוק כך היו אומרים תגרי חרץ שבירושלים בואו וטלו לכם תבלין למצוה'. ובירושלמי (פ"י ה"ג) 'תגרי ירושלם היו אומרים בואו וטלו לכם תבלי מצוה'. ובתוספתא (שם י, י) 'אמר להם רבי לעזר בר צדוק לתגרי לוד בואו וטלו לכם תבלי מצוה'.

וברש"י שם, 'זכר לתפוח. שהיו יולדות בניהן שם בלא עצב, שלא יכירו בהן מצריים דכתיב תחת התפוח עוררתך. לסמוכיה. להטיל ולכתוש בו הרבה, כדי שיהיה עב. וצריך לקהוייה. להטיל בו תפוחים ויין ומילתא דאית בו קיוהא' (חמיצות), עכ"ל. ובתוס' כתבו, 'צריך לסמוכיה וצריך לקהוייה – ובירושלמי אמר אית דעבדי (לה רכה) זכר לדם ומשום הכי קרי ליה (לחסא בחרוסת בגמ' קטו ע"א) טיבולו במשקה וכן עמא דבר לסמוכי, ובשעת אכילה מקלשין אותו ביין וחומץ, ובתשובת הגאונים מפרש לעשות חרוסת בפירות שנדמה לכנסת ישראל בשיר השירים תחת התפוח עוררתך, כפלח הרמון, התאנה חנטה, אמרתי אעלה בתמר, אגוז אל גנת אגוז, ושקדים על שם ששקד הקב"ה על הקץ, עכ"ל, ולשון הירושלמי לפנינו הוא (פ"י ה"ג), 'רבי יהושע בן לוי אמר צריכה שתהא עבה, מילתיה אמר זכר לטיט, אית תנא דתני צריכה שתהא רכה, מילתיה אמר זכר לדם'.

ב. והעולה ממסקנת הפוסקים בסוגיית הגמ' הכא דקיימא לן כר"א בר צדוק שהחרוסת מצוה מדברי סופרים היא, וכמו שפסקו הב"י והרמ"א (תעג, ה), והגם שהמחבר השמיט פרטי עשייתה ודיניה והרמ"א הביאם בקיצור, אין מחלוקת בדבר ואין החרוסת רק משום סכנת הקפא שבמרור, אלא מצוה לעשותה במתכונה המיועדת למצוותה.

ומסוגיית הבבלי והירושלמי והכרעת הראשונים לנהוג ככולהו עולה, כי ארבע הלכות מקיימים בה להזכיר ארבע ענינים ממעשה שעבוד ישראל ויציאת מצרים, והם א. 'לסמוכיה זכר לטיט', ובלשון ירושלמי 'צריכה שתהא עבה'. ב. 'לקהוייה (להחמיצה) זכר לתפוח'. ג. 'תבלין זכר

סוגיית הגמ'
במצות
חרוסת ודברי
התוס' בשם
הירושלמי

ארבעה דינים
העולים
מסוגיית
הגמרא
והירושלמי

לתבן'. ד. 'צריכה שתהא רכה, זכר לדם'. וארבעה הלכות אלו נפסקו ברוב קהילות ישראל כמו שיבוארו הדעות בזה, ודינים אלו הם עיקר חובת מצוות חרוסת מלבד המנהגים שנזכרו בתוס' בשם הגאונים ושאר מנהגים.

ויבאר להלן שבדין 'לקהוייה זכר לתפוח' ו'שתהא רכה זכר לדם', ישנם דעות שלא קבעום עיקר להלכה, ואמנם למנהג אשכנז יש לקיימם כולם וגם הב"י הזכירם, אבל הם תלויים במנהג הכרעת הדין ויש לנוהגים כן על מי לסמוך, ודינים אלו יבוארו לפרטיהם להלן.

לסמוכיה, שתהא עבה — זכר לטיט

ג. שנינו בברייתא כוותיה דר' יוחנן (שם) 'חרוסת זכר לטיט', ואמרינן עלה, 'אמר אביי הלכך צריך לקהוייה וצריך לסמוכיה לקהוייה זכר לתפוח וצריך לסמוכיה זכר לטיט', ועניין לסמוכיה כתב רש"י, 'להטיל ולכתוש בו הרבה כדי שיהיה עב'. וברוקח (סימן רפג) ובמרדכי (רמז תריא), המביאו מדברי הירושלמי שהיה לפנייהם, 'למה נקרא שמו חרוסת זכר ללבינה שהוא מעשה חרסית' (ולפנינו ליתא), כי הטיט הוא החומר שממנו היו ישראל נותנים תוכן לבנים בשעבודם במצרים, ונמצא כי שמה של החרוסת לפי לשון זה הוקבע על היותה זכר לטיט, לחרסית והלבנה. ובירושלמי (פסחים י, ג, ובתוס' כאן), 'רבי יהושע בן לוי אמר צריכה שתהא עבה, מילתיה אמר זכר לטיט, אית תנא דתני צריכה שתהא רכה, מילתיה אמר זכר לדם', ונראה שענין הסמיכות והעביות תלוי ביחס האוכלין והמשקין בחרוסת, ונחלקו בירושלמי איך ראוי להיות היחס הזה, אם לעשותה עבה זכר לטיט או להוסיף בה משקין זכר לדם, ואולי זו כוונת רש"י בביאור הדין לסמוכיה, 'להטיל ולכתוש בו הרבה כדי שיהיה עב' שיטיל בה הרבה פירות ותבלין ביחס למשקין שנותן בה².

מקור הדין
לסמוכיה
זכר לטיט
וביארור

- 1 ובראבי"ה (ח"ב פסחים סימן תקכה) 'ירושלמי, חרוסת - חרסית זכר לטיט והלבנים', וברוקח שהיא מעשה חרסין. ובספר האסופות גרס 'למה נקרא חרוסת לשון חרסית זכר לטיט והלבנים והתבלין שבו זכר לתבן שעשו אבותינו במצרים וצריך שיהא עב', ולפנינו גירסא אחרת בירושלמי כמו שהזכרנו במקומות השייכים לה (ראה בפתיחה, בדין לקהוייה ובדין תבלין). עוד לענין שנקרא שמה חרוסת ראה להלן בדין לקהוייה מדברי רש"י שלשון חרוסת ע"ש החמיצות והקהוי. עיי"ש. ובמחזור ויטרי (הלכות פסח סימן נ) 'חרוסת שאמרו הן מיני ירקות הרבה הכתושין ביחד ושמן חרוסת בלשון ארמי וכל דבר שטובלין בו קרי חרוסת'. וראיתי עוד בפירוש הר"ש מפלייזא (-מפלייש) לפיוט אלהי הרוחות (באור זרוע ח"ב סימן רנו) שנקראת חרוסת ע"ש צורתה בדמיון הטיט, 'והרבה ירקות כתושין יחד נקרא חרוסת בלשון ארמי', ובהמשך דבריו, 'ועוד מצא מורי דחרוסת הוא לשון דברים מעורבים ונדרסים ותרגום של שער האשפות תרעא דחרסית', ואולי נוטים הדברים בזה למש"כ להלן אות ט בשם הערוך שיש לתת בחרוסת כמה מינים וטעמים, ורובי הדברים המעורבים ונדרסים נקרא חרוסת דוגמת האשפות, ויל"ע.
- 2 ובודאי אין כוונת רש"י שיעשה כמות גדולה של חרוסת, כי אין לתלות סמיכות ועביות החרוסת, רק שיתן הרבה מהפירות ביחס למשקין, כי הדרך שכותשין עם משקה כדי להקל על דריסת הפירות, ויבואר עוד להלן. ומגיס הרב אליהו טכאו שליט"א שמעתי לבאר בזה באופן אחר שאין המכוון הוא שיטיל בה הרבה,

ובירושלמי פליגי אם צריכה להיות עבה או רכה, וכתבו התוס' שנהגו לסמוכי ובשעת אכילה מקלשין אותו בין וחומץ לעשותו משקה, ולדעת התוס' גם שיטת הבבלי מסכמת לזה כמו שהביאו דבגמ' לעיל (קטו ע"א) קרינן לחסא בחרוסת טיבולו במשקה.

ויסוד הדברים הללו שיטת רבנו יחיאל מפריז הביאה תלמידו רבנו פרץ בהגהות סמ"ק (מצוה קמד הגהה יז) "ובירושלמי קאמר אית דעבדי ליה רכה זכר לדם ואומר מורי רבי יחיאל דהא והא איתא דבתחלה בשעת עשייתו עושה אותה עב ואחר כך בשעת טבול מקלשין אותו בין ועושין אותו רך". ובארחות חיים (סדר ליל הפסח) חידד בזה, 'והר"פ ז"ל כתב ובירושלמי יש דעבדי לה רכה זכר לדם, ואומר הר' יחיאל דהא והא איתמר בשעת עשייה עב, וכך הוא מביאו על השלחן, ובשעת טבול מקלשין אותו בין ועושין אותו רך'. וכע"ז הובא בהג"מ (הל' חמץ ומצה ז, יא, אות ט) באגודה ובטור ועוד ראשונים, וכן הביאו הב"י והרמ"א³.

ובהמשך הדברים כאן, וביותר להלן אות לב והילך בדין שתהא רכה זכר לדם, עמדנו בע"ה בביאור דין זה לרכך החרוסת במשקין בזמנו ושיעורו, ואם יש לעשותו באופן שלא יבטל לדין הזה שתהא עבה, זכר לטיט.

ד. והטעם שעשו זכר לטיט יותר משאר עניני השעבוד, כי בזה היה עיקר שעבוד ישראל במצרים כמש"כ (שמות א, יד) 'ימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים ובכל עבודה בשדה את

ביאור ענין
זכר לטיט
ושייכותו
למרור

אלא שמה שהוא מטיט – יתווש הרבה כי בתחילת הכתישה נעשה חתיכות גסות, וזה עדיין אינו כדמות טיט, עד שעל ידי ריבוי הכתישה יהפך להיות בדמיון עביות הטיט, וזה ביאור נפלא הנראה מכון לאמת, וזה מתאים ללשון רש"י להלן ד"ה תבלין שכתב 'וחרוסת שכותשים בו הדק זכר לטיט', הרי שהדגיש הכתישה הדק זכר לטיט. וראה עוד למעשה בזה להלן בסוף ענין זכר לטיט אות י. אמנם לעומת זה, יש להביא ראיה מלשון רשב"ם (שם קטז ע"א) 'לסמוכיה. לכתוש בו ירקות הרבה כדי שיהא עבה', והוא לשון מקביל כנראה ללשון רש"י, ובדבריו יקשה לפרש שענין הריבוי נזכר על הכתישה, ושוב צריך לומר כדלעיל שכוונתו שיש להרבות הפירות והירקות בחרוסת כדי שיהא היבש מרובה על הלח, ותמצא התערובת עבה. עוד צריך להעיר באפשרות נוספת בדברי רש"י ורשב"ם, והוא ע"פ המבואר להלן אות ט מדברי הראשונים ע"פ הערוך שיש להרבות מינים הרבה בחרוסת מתוקים מרורים וחומץ כמו הטיט שיש בו מכל דבר, וכתב העיסור (הל' מצה ומרור דף קלד ע"א), 'אמר אב"י האי חרוסת צריך לסמוכי ברוב מינין', ומשמע שהדין לסמוכיה מתקיים בריבוי המינים שמניח בחרוסת. ואולי יש להבין כן גם בכונת רש"י והרשב"ם, והיינו שהלשון הרבה חוזר על ריבוי המינים ולא על הריבוי הכמותי, ויבואר קצת להלן שם בע"ה.

תעג, ה, ולשון הרמ"א שם 'ואח"כ נותנין בו מעט חומץ או יין אדום זכר לדם', והנה סתם דבריו ולא פירש מהו 'אחר כך' אמנם דבריו הם העתקת דברי הטור ושם נתפרש כדלעיל שהוא בשעת טיבול המרור, וכמו שהעתיקו האחרונים שהוא בשעת אכילת מרור, וכן מפורש בדעתו ממה שהעתיק בדרכי משה אות ז שם, תשובת מהר"י ווייל (סימן קצג) בענין שאם חל פסח בשבת יערבו מבעוד יום, ושם מפורש ג"כ כדברי הטור, וכמו שנתבאר להלן בדינה בשבת, ויבואר כל זה להלן באורך בענין זכר לדם, ושם הארכנו האם יש לפרש ואח"כ על שעת ההכנה.

כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך', הרי לך שפירט הכתוב תחילה מלאכת הטיט והלבנים, וזה הדבר שהוטל עליהם במספר לתת תוכן לבנים דבר יום ביומו למס עבודת המלך⁴.

וכבר אמרו חז"ל (שמו"ר פ"א) 'שאיין לך קשה כמלאכת הטיט'⁵, והיינו שהיא מלאכה כבדה וקשה מצד עצמה אף אם לא יעבדו בה הרבה⁶, וזה מפני טורח גיבול הטיט וקושי עירובו לפי שיעור עביותו וכבדותו, והתדבקו בתערובת הקש ותבן, ולמלאכה זו שמיררו בה את חייהם עשו זכר בחרוסת עבה, לתאר בה עניין מרירות סבלות מצרים, ולשון רמב"ן בפירוש התורה (שמות א, י), 'ועוד גזרו עליהם עבודות קשות בחומר ובלבנים, כי מתחלה היו השרים נותנים להם הלבנים והיו אנשי המס בונים הבנין, ועתה נהגו העם בעבודה וצוות שיהיו מביאים עפר ועושים החומר בידיהם וברגליהם, ולא ינתן להם מבית המלך רק התבן בלבד, ונותנין הלבנים לאנשי המס הבונים לעשות הבנין', עיי"ש, וזה מבואר.

וראה שבענין הזה של מלאכת הטיט היתה גם הכבדת המלאכה בסוף, בציווי פרעה לנוגשים בעם שלא לתת תבן לעם (שמות ה, ז-ח) לגיבולו, ובזה נעשה 'הלחץ' – זה הדחק', שהיו לוחצים ודוחקים בהם בעיקר קושי מלאכתם מלאכת הטיט, ששמו עליהם מתכונת הלבנים כאשר בהיות התבן, ולא נגרע מעבודתם דבר גם כשנדרשו לקושש הקש לתבן, כמו שירחב בזה להלן בענין תבלין – זכר לתבן.

ה. ובכמה מקומות נראה בראשונים שזה עיקר ענין החרוסת, ולכך מצותה עם המרור (ויבואר כ"ז להלן בגדרי המצוה), וכמ"ש התוס' (שם קטז ע"א ד"ה תגרי חרך) 'דהלכה כר' אלעזר בר' צדוק ... וכן עשה ה"ר יוסף בסדרו חרוסת זכר לטיט', וכוונתם להפייט לשבת הגדול לרבי יוסף טוב עלם זה לשונו, 'ולמה טיבולו בחרוסת, זכר לטיט שאשה ובעלה דורסת, ולמה תבלין בתוכו מגובלים כמו מלבן, זכר לנפוץ עם לקושש קש לתבן'⁷.

וראה עוד בדברי התוס' (קיד ע"א ד"ה מטבל, וכ"ה בעוד ראשונים) שהוציאו מזה נ"מ להלכה,

זכר לטיט
הענין העיקרי
בחרוסת

4 ראה שמות ה, ח-יט.

5 וראה מש"כ מהר"ל (גבורות ה' פרק סג) שאין זכר המרור שלם בלא חרוסת, כיון שאינו מוכיח מרירות גמור, ולכך עושין חרוסת זכר לטיט ובא הרמז שהיה המרירות במלאכת הטיט שאין מלאכה קשה יותר.

6 ראה מש"כ הגר"א בביאור שיה"ש ב, ז, ויבואר באורך להלן בביאור ענין שעבוד התבן, בדין תבלין.

7 והגם שבפייט שם יש דברים אחרים ורבים שאינם מעיקר ההלכה לכאן, לדוגמא מה שכתב 'ולמה מסובין במיטה כבודה וכלולה זכר לריבוץ ענני כבוד בחתולה', ובודאי מן הדין אין חובה במיטה כבודה רק עיקר חובת הסיבה זכר לחרות, ומצוה בכלים נאים הוא מצוה בעלמא ולכאן אין לזה זכר ברור מן הש"ס ובודאי אינו חובה, מ"מ למדו התוס' כיון שהעתיק הר"ר יוסף דבר הנזכר בגמ' משמע שסבר שכן הוא להלכה, וגם אולי יש ללמוד ממה שהשמיט זכר לתפוח ונקט זכר לטיט, שסבר שהלכה כרבי יוחנן שהיא זכר לטיט, ולא כרבי לוי.

זה לשונם, 'וכ"ש לר"א בר צדוק דקאמר מצוה זכר לטיט דלא שייך אלא במרור לזכר דוימררו את חייהם בחומר', עכ"ל, והרי שהוכיחו מזה שאין מצוה אלא דווקא במרור, ואין ענינה האחרים עיקר כל כך, שהרי הזכר לתפוח אין לו שייכות לכאן במצות מרור דווקא, ודו"ק⁸.

וכן מפורש בסדר ליל פסח לרבנו יונה⁹, שכתב שהגם דאפשר דעבדינן כאביי לקהוייה – זכר לתפוח, למצוה מן המובחר, מ"מ עיקרה זכר לטיט, וזה לשונו, 'מיהו עיקר מצות חרוסת לסמוכיה זכר לטיט, וליתן בו תבלין זכר לתבן, כגון קנמון וסנבל', עכ"ל (ויתבאר דבריו בזה לקמן בדין זכר לתפוח אות יח). וכ"ה בהמנהיג בהלכות פסח (עמ' תעה), שזה ענינה, 'להודיע כי מרור שלהם היה בטיט', עכ"ל¹⁰.

והתבאר בזה שענין החרוסת לברר צורת ואופן שעבוד מצרים, וכמו שציוותה תורה לאכול מרור כדי להזכיר המרירות, ציוו חכמים לטובלו בחרוסת לבאר כי מיררו חייהם במלאכת הטיט שאין קשה כמותה.

ו. ולמדנו שהחרוסת מצוותה שתעשה בבליה עבה כטיט, ולהוציא המרבים בו משקה בשעת עשייתו שאז אינו סמיך כטיט, ולא נתפרש בבירור שיעור עב שנאמר בו, ויתכן להציע בזה שיעור גדר ע"פ לשון רש"י (תהלים יח, מג), 'כטיט חוצות אריקם – כטיט הנרוק שאינו עב'. ומבואר שטיט העב אינו נרוק מכלי אל כלי. ולפי זה נראה שיש להזהר בהכנתה בתחילה שלא ירבה בה המשקים והיין בשעת העשיה עד שהיא נשפכת, שבזה כבר אינו בכלל לסמוכיה, שצריכה שתהא עבה. וזה עד שעת טיבול שאז המצוה לתת בה יין או חומץ זכר לדם כמו שיתבאר, ואף שמדרך ההכנה לרוב צריך לתת בה משקה כדי להקל על העיבוד והטחינה וכדרך הטיט, אבל מטיל וכותש בו הרבה פירות וממעט במשקין שתהא עבה כראוי, וכפי שהתבאר לעיל בביאור לשון רש"י בסוגיין.

אמנם מעט משקה רשאי לתת בו מתחילה, שכן מצינו במהרי"ל והמנהגים (למהרי"א טירנא) שבשבת מקדים לתת בו מעט משקה מבעוד יום, ומבואר שבמעט משקין אין סתירה לכך שהיא עבה כטיט, ולהלן (אות לה) הבאנו דברי הרשב"ץ (יבין שמועה מאמר חמץ אות קכה) שנקט

8 וראה קושיית המהרש"א בזה להלן ביסודי הלכותיה הערה 159.

9 נדפס בקובץ המועדים, מכון ירושלים, פסח ח"ג, ובעוד מקומות.

10 ולשון האברבנאל (ספר זבח פסח דף סג ע"א), וזה לשונו, 'הוראת החרוסת קרובה להוראת המרור, כי המרור הוא זכר לוימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים, והחרוסת הוא זכר לחומר עצמו ולטיט אשר בו היו עמלים, ולכן טבילת החרוסת מיוחדת למרור ולא לדבר אחר, והספיקה ברכה אחת לשתיהם, האמנם נתייחדה אל המרור לפי שהיא עיקר המצוה מדאורייתא, והנה הטעם דהוצרכו חז"ל לצוות על החרוסת לדעת ר' יוחנן שהיא זכר לטיט בהיות המרור זכר לזה, לפי שהמרור בא זכר למרירת חייהם ועצבון נפשם, והחרוסת הוא זכר לטיט שהוא חומר השיעבוד, שממנו יתחייב המרירות והעצבון ההוא', עכ"ל.

בתחילה שבטופח ע"מ להטפיח כבר שמו משקה לעניין טיבול, ואין זה סותר הדין לסמוכ¹¹.

ושיעור הדבר תלוי במראה עינים לפי הפירות שמהם נעשית החרוסת, דהנה ברמב"ם (הל' חמץ ומצה ז, יא) כתב שעושין החרוסת במשקה מתחילת עשייתה וזה לשונו, 'וכיצד עושין אותה לוקחין תמרים או גרוגרות או צמוקין וכיוצא בהן ודורסין אותן ונותנין לתוכן חומץ ומתבלין אותן בתבלין כמו טיט בתבן', עכ"ל, ומבואר שהחומץ ניתן בה משעת עשייתה, אמנם ודאי אין הכוונה לרככה ממש שהרי דינה להיות עבה, והרמב"ם לא הזכיר אלא שהיא זכר לטיט ולא פסק שיש לרככה כלל, אלא שבפירות שנזכרו במנהג הרמב"ם (תמרים גרוגרות וצימוקין) אם אינו נותן בהם משקים כלל א"א שיהיה כעין טיט כי הם פירות יבשים ומוצקים ובדריסתם יהיו עיסה ולא טיט, ולכן בודאי שנותן בה חומץ מתחילת עשייתה, אמנם כשנותנים בה גם תפוחים ושאר פירות לחים, יכולה להיעשות בלילה כטיט גם בלא משקה, ואם מוסיף בה הרבה משקין לא תהא עבה¹².

ובשו"ת רדב"ז (מכתב יד חלק ח סימן נז), מבואר שהיה מנהגם בחרוסת עב ומבושל הרבה, והוא שהיו מבשלים הפירות והדבש בחומץ לעיסה עבה וסמיכה כל כך, עד שכתב שם שאין עליו תורת משקה לא מצד הדבש ולא מצד החומץ ואף אינו מכשיר לקבל טומאה, ונדחק שם לבאר הטעם שנוטלים לידים כשמטבל בו טיבול ראשון אחר שאינו משקה, ויתכן שיש טעם למנהג הזה כי בריבוי עביות הטיט תלוי קושי גיבולו וניכר צער השעבוד במלאכתו¹³.

ז. כאמור בשעת אכילת מרור מרככים החרוסת ביין או בחומץ כדי שתהא ראויה לטיבול וזכר לדם, ובפשטות זו הנהגת פשרה בין הדעות בירושלמי אם החרוסת עבה או רכה, ולכך עושים אותה מתחילה עבה, ובשעת אכילתה חוזרים לעשותה רכה, והיה אפשר לומר לפי"ז שאין קיום מצוות עבה בשעת טיבול המרור שאז כבר נעשית רכה, וא"כ יש לדון שרק בהבאתה לשולחן בשעת אמירת ההגדה כשהיא עבה אז עיקר מצוותה זכר לטיט¹⁴.

אמנם נראה שאין לומר כן שהרי הבאנו דברי התוס' (פסחים קיד ע"א ד"ה מטבל, וכ"ה בעוד

אופן זמני
קיום מצוות
עבה, ובדין
נתינת משקה
בחרוסת
בשעת אכילה

11 ולפי דרכו שם נקט כן כיון שבהכרח עליה להיות משקה בשעת טיבול, וביאר שהיותה משקה בשיעור זה עדיין היא נחשבת עבה, אכן בהמשך הביא דברי הר' יחיאל שהביאו הראשונים והטור (וכפי המנהג הנזכר בתוס') שנותן בו יין סמוך לאכילה לעשותה משקה וכמ"ש הפוסקים.

12 וע"ע להלן אות מ והילך בדין שתהא רכה זכר לדם שביררנו דעת הרמ"א וההלכה בזה.

13 ולא נהגו כמנהג באשכנז ע"פ שיטת התוס' ורבינו יחיאל שמרככים בשעת האכילה, והייתה עבה אף בשעת טיבול, ודרכו בזה תבאר להלן אות לה בס"ד בדין זכר לדם, וראה להלן אות לח בהערה 86 מש"כ עוד לפי טעם המנהג הזה.

14 ומפני שבחרוסת יש מצוה גם בעצם הבאתה על השולחן בלילי פסחים, מלבד מצוותה בטיבול המרור, ויבואר בזה בהרחבה להלן אות סג בביאור אופן קיום המצוה.

ראשונים) 'שחרוסת מצוה זכר לטיט לא שייך אלא במרור לזכר דוימררו את חייהם בחומר', ומבואר ששיטת התוס' שבטיבול המרור אז גם כן עיקר מצוותה זכר לטיט, ומשום הכי ענינה דווקא במרור, ואם בטיבול כבר איננה עוד זכר לטיט מאחר שכבר נתרככה, אין טעם למצוותה דווקא במרור, ומבואר שגם בשעת אכילת מרור בטיבול החרוסת עדיין היא זכר לטיט 'להודיע כי מרור שלהם היה בטיט' (לשון המנהיג לעיל).

ולהלן בביאור ענין זכר לדם (אות לו והילך) הארכנו בשני אופנים בזה, ויש להקדים כאן מסקנת הדברים כדי להשלים ענין זכר לטיט, שנראה שאין הכוונה לרככה כל כך ולבטל עביות החרוסת לגמרי בשעת טיבול, וזה גם מפני שעיקר ההלכה הברורה לכו"ע שמצוותה זכר לטיט, ובדבר זה נכון לדקדק יותר לקיים כן בכל זמן קיום מצוותה, ובודאי הנכון לעשות כן אף בשעת טיבול המרור, וביותר לפי מה שנקטנו שם אות לז לעיקר שנראה ודאי שגם מאן דס"ל חרוסת זכר לדם לא פליג ע"ז שעיקרה זכר לטיט, וגם הוא לא ס"ל לעשותה כמשקה ממש, אלא שלדעתו ריבוי המשקה צריך שיהיה ניכר בחרוסת כמשקים המעורבים בטיט זכר לדם, ובודאי לא יוכחש לגמרי דמיון הטיט לעשותה נוזל ממש¹⁵.

ומזה כתבנו לבאר¹⁶ פסק הרמ"א שנותן בה רק מעט חומץ או יין אדום, שאין הטעם משום דלא ס"ל כירושלמי לעשותה רכה באכילתה כמו שהוכחנו שם, רק כיון שעיקר מצוות חרוסת זכר לטיט וכו"ע מודו בזה א"א שלא תהא עבה גם בשעת טיבול המרור שאז עיקר קיום מצוותה, וגם למה שאנו מרככים רק בשעת אכילה גם אז אין לבטל היותה עבה מכל וכל ואין לעשותה בלילה רכה ממש רק לרככה מעט.

ויתכן שמה שאנו מקילין בשעת אכילה לרככה מעט, אינו בעיקר חיובא דלסמוכיה זכר לטיט, רק במה שמרבים לעשותה עבה ביותר, לסמוכיה יותר מעיקר המעכב בה להראות קושי השעבוד, ובשעת אכילה עושים אותה בלילה רכה, שגם בה יש דמיון לטיט אלא שהוא רך יותר ונותן מקום גם ל'זכר לדם', ולהלן אות מה השתדלנו לשער ולהגדיר שיעור הריכוך שמרככים אותה בזמן האכילה, וצידדנו שיש לעשותה בלילה רכה עד שהיא ניגרת ונשפכת מכלי אל כלי, אבל צריך שיהא בבליה עביות מועטת, בכדי שתעשה השפיכה בקושי, שבזה יש בה זכר מעשה הטיט.

ויש לפנינו עדות שהמלאכה לשער עובי החרוסת וריכוכה היא מלאכה התלויה בשיקול הדעת, שמצינו בלקט יושר (ח"א אורח חיים עמוד פ ענין ג) לענין עשייתה בשבת זה לשונו, 'בליל שבת נטל חתיכה עבה חרוסת ונתן בקערה זכר לטיט, ואח"כ נתן בו יין הרבה בשעת טיבול, ועושה

15 ומה דפליג בזה אידך מ"ד שהיא זכר לטיט היינו דמ"מ יוכחש זכרון עביות הטיט וקושי מלאכתו, עיין להלן שם.

16 להלן אות מד. וראה שם אות מ והילך דרכים נוספות בשיטת הרמ"א, ונקטנו מה תפסנו לעיקר שם ושייך כאן בדין לסמוכיה זכר לטיט.

אותו רק באצבע ולא בכלי זכר לדם. וראיתי שנתן אח"כ גם חרוסת, אם נתן בו יין יותר מכדי צורכו, ועשה אותו עב באצבע כשעורו, עכ"ל, הרי שאחר שריככה כדין אם נעשית רכה יותר מכדי צורכה, היה מקפיד להוסיף בה מחרוסת, וחזר לעשותו עב כשעורו לקיום מצוות חרוסת בשעת טיבול המרור והיא עבה כעיקר דינה¹⁷.

ח. וכשחל יו"ט של פסח בשבת יש איסור לישא בנתינת משקה בחרוסת וגיבולו, ולכן כתבו הפוסקים¹⁸ שיתן המשקין בחרוסת מערב שבת, ונתקשיתי מאד בזה איך יכול ליתן המשקין בער"ש הרי בזה מבטל מצותה שתהא עבה זכר לטיט, וצ"ע¹⁹.

אכן המדקדק במקורי הדברים יראה שיש בראשונים ב' דרכים בזה, כי בספר התרומה (הל' שבת ס' רכ) ועוד ראשונים²⁰ כתבו לתת המשקין מער"ש ובליל שבת לערבם, ונראה שהכוונה בזה שתהיה החרוסת עבה ועומדת בפנ"ע ויתן משקין עמה בכלי, ונמצא שהגם שכבר נתן בכלי משקה יש בזה זכר לטיט, כי רק בשעת אכילה מערבים אותה עם היין לרככה זכר לדם, והדרך השנית היא מש"כ בשם מהרי"ל (הג' מנהגים, טירנא, ליל הסדר אות קח) ובתשובת מהר"י וויל (סי' קצג) ועוד, שיתן מעט משקה בער"ש ואז יהיה מותר להוסיף משחשכה, וכמו שנתבאר לעיל שבמעט משקה לגבול אין בזה ביטול מצותה שתהא עבה.

וראה בדרכי משה (תעג, ז) שהביא להאי דינא דעירוב חרוסת כשחל יו"ט של פסח בשבת, מתשובת מהר"י וויל, וזה לשון התשובה שם, 'כשיבא פסח בשבת יערב החרוסת מעט מבע"י כדאמרינן במסכת שבת שום שריסקו מע"ש לא יערבנו בשבת, וכשרוצה לטבול בו המרור יערבנו עד שיהא דק כדפירשתי בפנים, עכ"ל, ומבואר שבער"ש אינו דק, וראיה לדבר ממה שכתב

17 וראה בהערה בסמוך בענין גיבול החרוסת בפסח שחל בשבת, מה שהערנו מדברי השער הציון (שכא, פו) בזה, ובדבריו נראה דס"ל שאולי לעולם היא בלילה עבה, ועמדנו בזה באורך להלן אות מב והילך בדין שתהא רכה וצ"ע, ושם יתבאר.

18 עי' מ"ב תעג, מח, ובמ"א ובפמ"ג שם; ובהל' שבת מ"ב שכא, סח.

19 ועי' בשער הציון (סימן שכא ס"ק פו) שהקשה ע"ד הפמ"ג בשכח לתת בה משקין מער"ש (כדלהלן) שצריך לעשותה רכה, ותמה בזה דמצוותה בעבה, וכתב ליישב דאפשר דסגי שבשעת עשייתה היתה עבה, ולפי דרכו היה אפשר ליישב גם כאן דסגי במה שבשעת עשייתה מערב יו"ט הייתה עבה, אבל ודאי זה דבר נמנע לכאן' שיהיה קיום מצוות חרוסת זכר לטיט מתקיים קודם הסדר. אבל גוף דבריו שם אינם מובנים לי, דאם כוונתו על נתינת המשקין בשעת אכילת מרור הרי דינא הוא לעשותה רכה, וכנראה כוונתו קודם הסדר ולזה לא סמך על תירוצו כ"כ, דאיך יהי מה שהייתה עבה קודם שקיים בה מצוותה עכ"פ בהבאה, אבל באמת קודם הסדר אינו מכרח לתת בה משקין כלל, ויתבאר בע"ה בהרחבה להלן אות מד בדין שתהא רכה זכר לדם. עיי"ש. ולענין מעשה בהכנתה בליל פסח שחל בשבת, יבואר בהלכות בסוף החיבור סעיפים ז-ט ושם ביארנו הפרטים בזה כפי העולה מצד דיני שבת ודיני מצוות חרוסת, וכאן עסקנו רק בעולה מהסוגיא לביאור דין מצות חרוסת זכר לטיט.

20 ראה כלבו (סי' ג) ומרדכי (שבת רמז תלג) ובארחות חיים (חלק א סדר ליל הפסח אות ט).

שיעשה כפירושו בפנים, וזה לשונו (שם בהמשך), 'קודם שיטבול המרור לתוכו יערב החרוסת שיהא דק זכר לדם, וכשמביאין אותו לכתחילה, יהא עב זכר לטיט', עכ"ל, והרי לך שכשמביאין אותו לכתחילה (היינו בתחילת הסדר) צריך להיות עב זכר לטיט, ובער"ש רק יערבנו מעט, אבל לא יעשנו דק (רכה) עד שרוצה לטבול בו המרור, וגם הדרכי משה רמז לזה, עיי"ש.

אכן ראיתי בחיי אדם (כלל קל סעי' ד) זה לשונו, 'ובשעה שצריך לטבול בו המרור, ישפוך לתוכו יין או חומץ, שיהיה רך וראוי לטיבול, ואם חל בשבת, לא ישפוך היין לחרוסת אלא ישנה, שיתן החרוסת לתוך המשקה', עכ"ל, ומשמע שיעשה כן לכתחילה בשבת, ובתפארת ישראל (כלכלת שבת כללי ל"ט מלאכות) כתב בפירוש 'מיהו בחרוסת לצורך מצוה בשבת בפסח, מדצריך שיהיה עב, להכי לכ"ע סגי בשישנה ליתן המשקה תחלה' עיי"ש. וכן משמע בקיצור שו"ע (קיה, ד) וכהנהגת התרומת הדשן (לקט יושר או"ח עמוד פ, הובא לעיל) שנהג כן בשבת ומשמע שלכתחילה הוא, והביאור בזה אולי מכיון שמצותה בכך, התיירו משום מצוה לעשות כן בשבת ע"י שינוי, וצ"ע²¹.

ואם שכח ולא נתן בה משקה מער"ש לכו"ע יתנו בשבת בשינוי, ויתן קודם היין ואח"כ החרוסת ויערבנו באצבע ולא בכלי, אכן הפמ"ג (סי' תעג א"א ס"ק טז) כתב שצריך גם שתהא רכה ולא עבה, והיינו שמלבד מה שמהלכות חרוסת צריך לעשותה רכה זכר לדם בשעת אכילתה, הנה גם מטעם הלכות לישא יש לו לעשותה בלילה רכה כשחל בשבת²². ולענין מעשה ראה בהלכות בסוף החיבור סעיפים ז, ט, יג.

21 ובלקט יושר שם מבואר שהיתה החרוסת עבה קודם עד שנקראת חתיכה, אבל אינו מבורר שלא הייתה נילושת כבר במעט יין מערב שבת (אמנם מלשון הכותב שם משמע שכוונתו להביא ראייה להחזיר לישא בשבת). וראה עוד לקט יושר (עמוד צג ענין ג) 'ואיכא למימר דאפילו בשבת שרי ולא מחייב משום לש', וביאר שם שנקראת משקה בטופח ע"מ להטפח, 'וא"כ לא שייך לש גבי משקה'. אמנם אין כוונת הדברים מבוררת לי וגם שם הזכיר שיטת התוס' שאינה משקה עד שירככה ביין, וקשה לסמוך עליהם לדינא, עיי"ש. ולאידך גיסא עי' בספר הנייר הלכות שבת מלאכת לש בהגהה שכתב, 'הורה הר"ר ברוך חיים פעם אחת חל פסח בשבת ושכחו לתת חומץ בחרוסת מבעוד יום ואסר לתת בתוכו בשבת חומץ ויין רק לאוכלו עב כמו שהוא והמחציהו בקערה בלא שום משקה', והרי שאסר אפי' בדיעבד ע"י שינוי. וצ"ל דס"ל מעיקר הדין כשיטת בעה"ת בכל גווני ושאיין להקל כדעה קמייא כלל, וס"ל שלעולם אין לעשותה בלילה רכה ממש משום מצוותה בעבה וגם נתינת היין אינו עד בלילה רכה, וכמש"כ לעיל ובדין שתהא רכה. אמנם בשני הדברים הללו לא נפסקה הלכה כמותו לכאן, דהמ"ב הקיל לסמוך על דעה קמייא לעשות בלילה עבה ע"י תרי שינויים, אפי' במאכל שא"א להכינו מער"ש (שכא, סח), ולכאן' ודאי יש להקל בזה ג"כ במקום מצוה שלא תבטל מצוות חרוסת, ולפי"ז גם אם היה צריך לעשות החרוסת בלילה עבה בדווקא היה נראה להקל במקום מצוה (וכמשי"ת להלן בשיטת המג"א בדין שתהא רכה, ונתינת היין בשבת), אמנם להלן יתבאר דאם דינא הוא שבשעת אכילתה צריכה להיות בלילה רכה א"כ אין צורך מצוה להקל בלישה, דבתחילת הסדר יש לה להיות עבה בלא משקה, ואז יוכל להכניסה ולהביאה בלא גיבול במשקה כלל, ובשעת אכילה מן הדין צריך לעשותה בלילה רכה ואז מהני שינוי גם לשיטת בעל התרומות.

22 ומה שהקשה ע"ז בשער הציון צל"ע, וכמש"כ בהערה הקודמת.

שיטת הערוך
בדין לסמוכיה
והנהגות
אחרות זכר
לטיט

ט. ובמרדכי (רמז תריא) הביא בדין 'זכר לטיט' שיטה אחרת מדברי ספר הערוך (בערך חרסת), 'רבי יוחנן אומר זכר לטיט עושין חרוסת מכל מיני מאכל מתוק מרים וחמוצים כמו הטיט שיש בו כל דבר', והיינו שיש להדגיש עניין התערובת שבטיט ולתת בו כמה מינים מתוק מר וחמוץ ולכא' הוא דבר אחר מדין שתהא עבה, והביאוהו האבודרהם (סדר ההגדה ופירושה ד"ה והחרוסת) ועוד ראשונים.

וצריך עיון אם הערוך מפרש כן דברי הגמ' צריך לסמוכיה זכר לטיט, או שהוא ענין נוסף, ובאמת שהב"ח (תעג, ד) הביא דברי הערוך הללו כסמך לשיטתו דדינא דלקהוייה הוא ג"כ זכר לטיט וא"כ אינו מענין לסמוכיה ויל"ע, אכן ראיתי בעיטור (הל' מצה ומרור דף קלד ע"א), 'אמר אב"י האי חרוסת צריך לסמוכי ברוב מינין', ומשמע שריבוי המינים הוא מענין לסמוכיה²³, ונראה שכן הוא גם כוונת הערוך, ובלשון אחרת כתב רבינו ירוחם (תואו"ח נתיב ה ח"ד מג ע"ד) 'וצריך שיהיה בחרוסת דברים חמוצים ומתוקים זכר לתחת התפוח וגו' וזכר לטיט, וגם תבלין זכר לתבן', ומשמע שריבוי הטעמים והמינים גם הוא זכר לטיט, וצ"ע איך מתפרש לפי דרכם הענין לסמוכיה דאין נראה שהוספת מינים שונים מגבירה את עובי הבליילה, ויתכן לבאר שאם עושה החרוסת כולה ממין אחד אין כאן דוגמא של טיט שצורתו הוא תערובת וגיבול של מינים שונים זה בזה, וזה בכלל 'לסמוכיה זכר לטיט' שמשמעות הסמיכות היא אופי של גיבול ותערובת של דברים שונים לעיסה אחת, וכמה שמרבים בה מינים וטעמים יש כאן דמיון לגיבול הטיט, וצ"ע בזה²⁴.

ואופן קיום הנהגה זו כתב ראב"ן (פסחים קפו), 'ותיקון החרוסת בפירות כגון תפוחים ואגוזים ותבלין וקינמון וכיוצא בו ומיני ירקות כגון מרטר וחסא', גם ברוקח (הלכות פסח סימן רפד) כתב שנותנים בה פילפל וכרפס ומירת"ך, והם ירקות מרים כי מירטיך הוא הנקרא אצלנו חזרת 'חריין', כמו שכתבו הראשונים לענין מרור, והטעם נראה כדברי הערוך הנ"ל ומטעם לסמוכיה²⁵, אבל לא ראינו נוהגים כן לתת מינים מרים בחרוסת.

23 ענין ריבוי המינים נזכר בעוד ראשונים מבית מדרשו של רש"י בביאור מציאות המושג חרוסת, ראה מחזור ויטרי (הלכות פסח סימן נ), 'וחרוסת שאמרו הן מיני ירקות הרבה הכתושין ביחד ושמן חרוסת בלשון ארמי', (וכע"ז באיסור והיתר לרש"י סימן לח, ובאור זרוע ח"ב סימן רנו) אבל לא נזכר כחובה לעשות כן, וראה לעיל בתחילת ענין זה שעמדנו בביאור דברי רש"י ורשב"ם (פסחים קטז ע"א) בד"ה לסמוכיה, 'להטיל ולכתוש בו הרבה, כדי שיהיה עב', ובלשון רשב"ם 'לסמוכיה. לכתוש בו ירקות הרבה כדי שיהא עבה', וראה לעיל אות ג הערה 2 שעמדנו באופנים השונים בביאור לשונות רש"י והרשב"ם, אם ביאור דבריהם ג"כ כדעת העיטור, והיינו שהריבוי הוא במינים. וכן יש בהלכות פסח לתלמיד הרא"ש (מוריה שנה לא גליון ד-ו ניסן תשע"ה), 'ומצוה לעשות חרוסת שיהא כעין טיט ממנין פירות הרבה זכר לטיט'.

24 ויש להעיר שאם אמנם לפי דרכם לסמוכיה הוא ענין אחר שעוסק בעיקר צורת הבליילה שמגבלת מינים שונים, ולכא' אינו עוסק א"כ במידת עביות הבליילה שתהא עבה, מכל מקום ודאי עדיין חובתה ומצוותה שתהא עבה שכן מפורש ג"כ בירושלמי, רבי יהושע בן לוי אמר צריכה שתהא עבה, מילתיה אמר זכר לטיט.

25 ויש שהעירו שאולי הוא מכלל דין לקהוייה, וכדברי הטור שלקהוייה הוא זכר למרור, וכמו שהצדיק גירסא

עוד נמצא בדברי הראשונים כמה הנהגות זכר לטיט, לתת בה שקדים ואגוזים שמלכנים החרוסת זכר לטיט שעושים מסיד לבן, ואגסים שיהיה צבעה כעין חמר, ושיהיו האגוזים גסים עשויים מדור מדור, ומנהג נוסף שנוי במחלוקת שיש משימין בה מעט חומר או גרידת לבינה זכר לטיט ויש ששללו הנהגה זו בתוקף, ויבואר להלן במנהגיה (אות נב).

שצורת
החרוסת
בכתישה
וטחינה של
הפירות
ולא בחיתוך
לחתיכות

י. עוד יש להעיר בדבר פשוט, שמעיקר צורת החרוסת שהיא כתושה ומעורבת לבלילה, ואין קיום מצוותה בחיתוך חתיכות גדולות של מיני הפירות, כי אין דמיון הטיט נעשה בחתיכות כלל, ואמנם זה דבר ברור, אך ראיתי מי שהציע שכשחל בשבת ושכח להכין החרוסת מבעוד יום לא ירסק הפירות משום איסור טחינה, אלא יחתוך לחתיכות גדולות קצת, אמנם נראה שבזה אינו מקיים עיקר מצוות חרוסת זכר לטיט, שאינו מטבל אלא במשקין שבה, ואין כאן שום דמיון לטיט, וכן פשטות דברי הראשונים שצורתה הוא בדריסת וכתישת הפירות דווקא, ולכן יש לעשותה על ידי תרי שינויי שכותש בקתא דסכינא ובקערה או ע"ג השולחן²⁶, ולדרוס את הפירות ולטוחנם היטיב לבלילה עבה, שבזה היא נעשית זכר לטיט.

וכן מפורש בדברי הראשונים, וכלשון רש"י (פסחים קטז ע"א ד"ה תבלין), 'וחרוסת שכותשים בו הדק, זכר לטיט', הרי שביאר עיקר צורת החרוסת שכותשים בה הפירות הדק²⁷. וכן כתבו במחזור ויטרי והר"ש מפלייזא²⁸ שהחרוסת הם ירקות הכתושין יחד, או דברים המעורבים ונדרסים, וזו הפשטות בדברי הראשונים, והוא התנאי הראשון בהיותה דמיון הטיט שתהיה נבללת ומעורבת כדוגמתה ולא בחתיכות.

זו בב"ח, די"ל שהקיהוי אינו דווקא בחמיצות אלא בכל דבר המקשה את השיניים, ועי' להלן בדין לקהוייה. עוד יש ברש"י (פסחים קטז ע"א) 'תבלין. ירקות שמטילין בחרוסת זכר לתבן, אבל שם בפשטות ירקות הוא כינוי לתבלין, ובדין תבלין איירי ולא בעיקר החרוסת שהוא מפירות ותפוחים כדאי' שם לעיל.

26 וכמו שיבוארו הפרטים בזה בהלכות שבסוף החיבור סעי' ח.

27 ולעיל בראש דברינו עמדנו בביאור דברי רש"י בפירוש הדין לסמוכיה, שכתב, 'להטיל ולכתוש בו הרבה כדי שיהיה עב', ושם העלנו שאין לפרש הכוונה לריבוי הכמות, ובדרך אחת יש לפרש הכוונה ע"ד זה שמיסוד הדין לסמוכיה הוא, שירבה בכתישת הפירות, וכפי שביארנו שם שבתחילת הכתישה נעשה חתיכות גסות, וזה עדיין אינו כדמות טיט, עד שעל ידי ריבוי הכתישה יהפך להיות בדמיון עביות הטיט. ולפי דרך זו מלבד שהוא מעיקר הצורה של החרוסת כאמור, הרי זה עצמו ההלכה העיקרית בהלכות חרוסת וזה ביאור הדין לסמוכיה, להרבות בכתישת החרוסת ולא בכתישה מועטת שאינה מספיקה לעשותה כדמיון הטיט.

28 ה"ד לעיל בהערה בראש הדברים בביאור שם חרוסת, וראה עוד שם.

לקהוייה — זכר לתפוח

יא. הלכה זו גם היא מעיקרי מצוות חרוסת, שמטילים בה טעם חמוץ, וכמו שאמר אביי בגמ' שם לדעת רבי לוי שהיא זכר לתפוח, וכתב הב"י (סימן תעג), 'ואף על גב דתניא כוותיה דרבי יוחנן ואם כן לא הוה צריך למיעבד זכר לתפוח נקטינן כאביי דמצריך', והיינו שאנו תופסים להלכה כאביי דחייש גם לדרכי לוי שחרוסת זכר לתפוח וצריך לקהויי, אבל דעת הב"ח בשיטת הטור והרמב"ם ועוד דמאחר דתניא כוותיה דר' יוחנן לא קי"ל כר' לוי ואין חרוסת זכר לתפוח, ומה דבעי לקהוייה הוא כדאמר אביי וגם זה מטעם זכר לטיט (ולא גרסו לקהוייה זכר לתפוח אלא לקהוייה ותו לא), ושיטתו תבואר להלן אות יט. ובתוך הדברים יתבארו שיטות הראשונים אם דין זה להלכה, ומ"מ דבר ברור הוא בגמ' ובראשונים כי מציאותה הפשוטה של החרוסת ואולי אף עיקר שמה הוא על שם החמיצות, כמו שיתבאר.

דין לקהוייה
זכר לתפוח

יב. ועניין לקהוייה פירושו חמיצות כפי שביארו הראשונים, והיינו להחמיץ החרוסת ע"י הוספת דברים חמוצים זכר לתפוח שהוא חמוץ, ולשון רש"י 'להטיל בו תפוחים ויין מילתא דאית ביה קיוהא', ולשון העיטור (בהלכות מצה ומרור דף קלד ע"א), 'וצריך לקיוהא במיני קיוהא כגון תפוחים חמוצים וחומץ', וכן כתבו בר"ן על הרי"ף (דף כה ע"ב בדפי הרי"ף) בפסקי ריא"ז (פ"י ה"ג אות ד) ובאבודרהם ועוד, ולשון הרשב"ץ (מאמר חמץ אות קכה) 'לקהויי שהתפוחים חמוצים הם', והגם שנהגו לתת בה תפוחים אין החמיצות דווקא מתפוחים, וכמש"כ במהרי"ל מנהגים (בסדר ההגדה), 'ואמר מהר"י סג"ל יש פוסקים לתת רימונים לחרוסת כדי לקהוי', עכ"ל²⁹.

אופני קיום
הדין לקהוייה

אמנם בכמה ראשונים מבואר שנותנים בה תפוחים בדווקא, וכלשון רשב"ם לעיל (קטו ע"ב ד"ה אגב חולייה) 'שנותנין בו תפוחין כדמוכח לקמן זכר לתפוח', וכן ברוקח הלכות פסח (סי' רפד) כתב, 'החרוסת עשוי מתפוחים כדאמר אביי לקהויי על שם תחת התפוח עוררתיך וכו', ונותנים בו קצת מה שבשיר השירים ... אבל התפוחים ואגוזים העיקר', עכ"ל, וכן משמע מדברי רבנו יונה בסדר ליל פסח³⁰, וכ"ה לשון המאירי, 'זכר לתפוח שמשימים אותו בחרוסת', וכ"כ הגר"א (בביאורי אגדות לברכות והועתק להלן אות יד) שבחרוסת שני דברים תפוח ותבלין. ומשמע שנותנים בה תפוחים בדווקא ולא רק טעם חמיצות לזכר התפוח.

ובאמת נוהגים לתת תפוחים בחרוסת מהטעם שכתבו התוס' לעשותה בפירות שנמשלו בהם ישראל, אכן משמע שיש לתת בה תפוחים גם משום זכר לתפוח, והיינו לכתחילה להחמיצה

29 ע' ברכות נו ע"א שרימון יש בו קאוי.

30 שלקהוייה היינו שנותנים תפוח או חמיצות זכר לתפוח, ולשון רבנו יונה 'וצריך לסמוכי פירוש צריך לקהויי כל קוהא זכר לתפוח ואית דמפרשי תפוח מצוה הלכך צריך שתתן בו טעם קוהא של תפוח'.

הלכות מצוות חרוסת

הכנת חרוסת של מצוה

א. חרוסת של מצוה יש להכינה מערב יו"ט¹ כשאר צרכי הסדר שמכינים אותם מבעוד יום כדי לאכול מיד², ומפני שמלאכת טוחן לא הותרה לצורך אוכל נפש³. ואם שכח מותר לעשותה ביו"ט כדרכו אפי' בלא שינוי⁴ משום צורך מצוה⁵, אבל אין להכינה במטחנה⁶, אלא במגרדת (פומפיה)⁷ או בחיתוך דק בסכין⁸, ויש להזהר שלא יכין אלא כשיעור הצריך לו לאותו היום⁹. ואם חל יו"ט בשבת יבואר להלן סעי' ז-ט.

הכנת חרוסת מערב יו"ט

- 1 משנה ברורה תעג, מז. פרי מגדים משבצות זהב סימן תמד ס"ק ב. וכשחל ערב יו"ט בשבת יש להכינה כבר מערב שבת.
- 2 שו"ע או"ח תעב, א.
- 3 כי אינו ברור שהפירות מפיגין טעמם אם ידוך אותם מבעוד יום, ויש פירות שוודאי אינם מפיגים טעמם כמו האגוזים וכדו', ואף התבלין אין לדוך לכתחילה ביו"ט בלא שינוי, כיון שאין הקנמון והזנגוויל מפיגים טעמם כ"כ, עי' מ"ב תקד, ח, וידוע מערב יו"ט שצריך לתבלין למצוות חרוסת וראה מ"ב שם ס"ק יא.
- 4 משנה ברורה תע"ג, מז, ע"פ חק יעקב תעג, כה. בשם הרוקח ס' רסז, וכ"ה בשו"ת רש"י סימן ש. ויש לדון אם ראוי להורות שיעשה שינוי קצת כגון שמגרר או חותך על השולחן, עי' או"ח תקד, ג ברמ"א, ובמ"ב שם ס"ק יט. ובפמ"ג משב"ז הנ"ל. והגם שמן הדין אינו צריך לשנות כיון שהוא צורך מצוה, ולא גרע ממה שהתירו טחינה בדבר המפיג טעמו משום צורך יו"ט, אך לדעות האחרונים שאין נוהגים לדוך ביום טוב כלל בלא שינוי שמתוך כך יזכרו שאסור לדוך רק מה שצריך לאותו היום, א"כ גם כאן צריך להזהר בזה וכדלהלן, ראה מ"ב ס"ק יא ובשער הציון ס"ק יח.
- 5 ראה שו"ת רש"י סימן ש' כי חרוסת מצוה ואינו מכשירי מצוה, והיינו שאינו רק ספק מצוה. והלכה כראב"צ אף להקל.
- 6 שזה דומה לריחיים שאסרו הטחינה בהם משום עובדין דחול, עי' או"ח תקד, א.
- 7 או"ח תקד, ג ברמ"א. וגם לדעות שהנהיגו להחמיר בזה התירו במקום הצורך ובוודאי יש להתיר כאן שהוא לצורך מצוה, ובפרט שצריך להקדים לגמור הכנתה כדי להקדים הסדר, ובפומפיה דומה הדבר לדרך החרוסת שהיא פירות כתושים הנדרסים ובזה נעשית כעין טיט ולא ע"י חיתוך בסכין וראה עוד להלן סעי' ח בהערה.
- 8 וראה להלן סעי' ח לגבי דינה כשחל בשבת שיש לדקדק שתהיה החרוסת לבלילה עבה ומגובלת ולא חתיכות, אבל בחיתוך דק יתכן לעשות באופן שיהיה בו דמיון הטיט, אבל אם אינה נראית כטיט צריך לכתוש ולדוך הפירות עד שיתגבלו, ובשעת הצורך יתכן להקל על הכנתה בפירות רכים הקלים לטחינה וגיבול הגם שאינם כפי המנהג, וכדלהלן שם.
- 9 משנה ברורה תקד, יט. וגם בחו"ל אסור להכין לצורך הסדר של מחר שהוא ביו"ט שני של גלויות.

סדר עשייתה
והדינים
שמתקיימים
בה

ב. ואופן עשייתה נתבאר בפנים¹⁰ שיקח תפוחים חמוצים ומן הפירות כפי המנהג¹¹ ויטחן אותם עד שיהיו מגובלים לעיסה כדמיון הטיט, ואם אין טעם התערובת חמוץ יוסיף בה יין יבש או חומץ שיהיה ניכר בה טעם חמוץ¹², ולא ירבה בה משקה כעת כדי שתהא כטיט העבה¹³. ויתבל אותה בתבלין שלא נטחן הטיט, כגון מקלות קנמון שבורים לאורכם ושורש זנגוויל יבש שכותשים אותו מעט ומשתיירים בו חוטים קשים¹⁴.

ג. ויש ליזהר שיתקיימו בה שלשה דינים התלויים בהכנתה בתחילה, לסמוכיה (שתהא עבה) זכר לטיט, לקהוייה זכר לתפוח, תבלין זכר לתבן. והוא שתהא עבה – סמיכה ולא נוזלית – זכר לטיט העבה והקשה לגיבול¹⁵, ושיהא בתוכה טעם חמוץ זכר לתפוח¹⁶, ובתוכה תבלין שלא נידוך הטיט¹⁷ הנראה בה כדמות תבן, זכר לשעבוד שנשתעבדו במצרים לקושש קש לתבן. אמנם יש מבני ספרד שנהגו בחרוסת מתוקה וסומכים על השיטות שלהלכה אי"צ לקהוייה¹⁸.

ד. וכשמכין הקערה להביא על השולחן בלילה כדאי שיתן החרוסת בכלי גדול קצת ולא ימלאנו כולו בחרוסת, כי בלילה צריך להוסיף בה יין או חומץ לרככה בשעת אכילתה זכר לדם¹⁹. והנהוגים כהכרעת הפוסקים לשקע המרור בחרוסת יש לסדר הכלי והחרוסת באופן שיוכלו המסובין לעשות כן²⁰.

ה. אע"פ שמן הדין אפשר לעשות החרוסת גם מירקות ומכל סוגי הפירות²¹, מ"מ כתבו הראשונים לעשותה מתפוחים חמוצים זכר לתפוח, ונהגו עוד ע"פ תשובת הגאונים לעשותה

10 טוש"ע ונו"כ סימן תעג סעי' ה, ומבירור דברי הגמ' והראשונים לעיל בהרחבה, ובסעיף זה לא ציינתי מקורות כי הדברים נידונו בהרחבה בדברינו לעיל.

11 כדלהלן סעי' ה.

12 ואם מרבה בה תמרים או פירות מתוקים אחרים צריך לתת בה שיעור מספיק של פירות חמוצים או יין וחומץ שיהיה ניכר החמיצות.

13 ויכול להוסיף בה מעט משקים כפי הצורך להקל על הטחינה והגיבול.

14 ונותנים התבלין בתוכה שיתן טעמו בתערובת ויש שכתבו להניח מהתבלין עליה שיהיה ניכר למסובין, ראה מש"כ בביאור בדין תבלין אות ל. ונראה שאם אחר שמערב לא ניכר התבלין למסובין יתן עליה מעט מן התבלין.

15 ומשמע שכל שמרבים בעביה עדיף טפי, אבל צריך שתהא בדמיון טיט, ונראה שעכ"פ יש לשים לב שלא תהא רכה כדי להריקה מכלי אל כלי, ראה לעיל בדין לסמוכיה אות ו.

16 ולשיטת הב"ח ודעימיה החמיצות הוא (גם) זכר למרירות השעבוד.

17 מ"ב תעג, נ. ושעה"צ שם ס"ק סח.

18 כדעת כמה ראשונים בזה, ראה לעיל אות כב.

19 ראה להלן סעי' יב.

20 אמנם יבואר להלן סעי' טו שיש שאין משקעים המרור בחרוסת ורק טובלים מקצתו.

21 שולחן ערוך הגר"ז תעג, לב. וכן יוכל לעשות מי שסוכר הפירות מזיק לו, ועכ"פ אם יכול יתן בה מעט תפוחים חמוצים.

משאר פירות שנמשלו בהם ישראל בשיר השירים, אגוזים, תמרים, רמונים, תאנים. ועוד כתבו לתת בה שקדים על שם ששקד הקב"ה על הקץ.²²

ו. מותר לאכול פירות בערב פסח ואין לחוש בזה משום אכילת החרוסת לתאבון²³, וגם למחמירים באכילת חרוסת בער"פ יכולים לטעום ממנה בשעת הכנתה כל זמן שהיא עבה ולא ריככה ביין וחומץ עד שהיא ראויה לטיבול²⁴, ואף אם נתן בה משקין מערב יו"ט יש שהקילו לאכול ממנה²⁵, אבל יש מקום להחמיר שלא לאוכלה עד שעת אכילת מרור²⁶.

ז. כשחל יו"ט ראשון של פסח בשבת, יש לדקדק יותר להכינה מערב שבת משום איסורי טחינה ולישה התלוים בהכנתה, ולכן כתבו הפוסקים²⁷ שיזהר להכינה ולתת בה יין מערב שבת, אמנם אין לתת בה הרבה משקה שתהא רכה מערב שבת שהרי מצוותה שתהא עבה²⁸, רק יתן בה מעט משקה שתהא מגובלת מערב שבת²⁹, ואז יוכל להוסיף בה יין בשעת אכילת מרור כדלהלן³⁰.

ח. ואם שכח ולא הכינה מערב שבת ויו"ט, הנה אסור לטחון הפירות והתבלין או לחותכם דק³¹, ואמנם אם חותך חתיכות גדולות קצת אין בזה משום טוחן³² אבל בזה לא יהיה דומה לטיט³³,

22 רמ"א בשו"ע תעג, ה. (ושם השמיט התמרים שכתבו התוס' ועי' פר"ח).

23 רמ"א בשו"ע תעא, ב.

24 או"ז ח"ב סימן רנו, מדברי מהר"ש מפלייזא.

25 פמ"ג משב"ז תעא, ב. ובלבוש סימן תעא.

26 ספר התרומה (הלכות שבת סימן רמב) בש"ם ר"ת ור"י הזקן, 'דפסקו הגאונים רבי יעקב ורבי יצחק (נכדו) בן אחותו, דאסור לעשות טבול ראשון בחרוסת משום דעיקר מצוה הוא בטבול שני עם המרור וקודם המצוה אין לו למלאות כריסו מחרוסת אלא לתאבון יאכלנו כמו מצה'. והביאו בשו"ת מהרי"ל (סימן נח). וכ"כ תלמידו הר"ש מפלייזא, באו"ז ח"ב סימן רנו, לענין אכילת חרוסת בער"פ, ושם לעיל לענין טיבול ראשון שאין לעשותו בחרוסת, כי דינו עם המרור והקודמו כאילו בועל ארוסתו. ועי' ביאור הגר"א סי' תעא סעי' ב.

27 מ"ב סימן תעג, מח. שו"ע שכא, טז, ובמ"ב שם ס"ק סח, וראה לעיל בענין זכר לטיט שיש שהתירו לעשות זה לכתחילה בשינוי משום מצוה, ויבואר בסמוך עוד לענין דיעבד אם שכח.

28 עי' בשעה"צ שכא, פו. וראה מש"כ בדבריו לעיל בדין זכר לטיט לעיל אות ח.

29 ועי' משנה ברורה שכא, סה. שבמעט טיפין לא חשיב כמגובל עי"ז.

30 דרכי משה סימן תעג ע"פ שו"ת מהר"י ווייל סימן קצג. וכן כתבו מהרי"ל במנהגים, ובספר המנהגים (למהרי"א טירנא). ועי' לעיל שהארכנו בזה בענין זכר לטיט, ושם נתבארה דרך אחרת מדברי הראשונים בזה וכאן העתקנו כמ"ש המג"א והמ"ב. ועי' משנה ברורה שכא, סה. ואם הפירות רכים ורואה שאם יוסיף בה משקה מערב שבת כבר תהיה רכה מכדי מצוותה שתהא עבה, נראה שלא יוסיף בה משקה מערב שבת, ויעשנה בליל שבת ע"י שינוי, וכדלהלן סעי' ט.

31 שו"ע שכא, יב.

32 משנה ברורה שכא, סה, והתיר כן דווקא סמוך לסעודה.

33 ומשמע בכל הראשונים שפירות החרוסת נידוכים ונכתשים, ולא בחיתוך חתיכות, וזה מעיקר צורת החרוסת שכותשים את הפירות הדק בדומה לטיט, ובחיתוך חתיכות גדולות ודאי אין דמיון לטיט כלל. וראה לעיל בסו"ד בענין זכר לטיט אות י.

ולכך יתנוש וידוך בשינוי כגון בקתא דסכינא או בתחתית של כוס³⁴ ע"ג השולחן או בקערה³⁵. ובשעת צורך זו יוכל לעשותה מפירות או ירקות רכים אף שאינם הפירות שנהגו בהם³⁶, שנקל יותר לטחון אותם בדרך שינוי, ואם אפשר לו יוסיף מעט תפוח ואגוזים ושאר הפירות שנהגו בהם.

ט. בשבת אסור לתת משקין על הפירות כדרכו משום מלאכת לישא, ולכך צריך לעשות ע"י שינוי, שיתן קודם היין ואח"כ החרוסת ויערבנו באצבע ולא בכלי³⁷, אמנם אם עושה אותה בלילה עבה כמצוותה לא מספיק שמשנה בסדר נתינת המשקים, אבל יש להתיר משום צורך מצוה שלא לחוש לדעת המחמירים בזה³⁸, אמנם נראה שאם בשעת עשייתה קודם הסדר יכול לעשותה מבלי שיגבלה ביין ויש בה דמיון לטיט אין בזה צורך מצוה לתת בה יין עד שעת אכילתה, ולכן כשמכינה קודם הסדר ישתדל לעשותה מפירות רכים ותבלין לבד ולא יתן בה משקים כלל, ורק כשיגיע זמן אכילת מרור יערב בה משקין כדין³⁹ ואז ישנה בסדר הנתינה שיתן יין בכלי ריק ויתן בתוכו מן החרוסת ויערבנו בשינוי לבלילה רכה⁴⁰. אמנם אם מנהגו לעשות

34 ראה משנה ברורה שכא, כה, שדיכה מותרת בשולי הכלי כמו בקתא דסכינא ובקערה או ע"ג השולחן אבל לא במכתשת.

35 עי' חז"א סי' נז, שמותר לרסק פירות בשינוי, וגם הסוברים שההתר הוא רק לזקנים ותינוקות י"ל דבמקום מצוה שרי. ויש לדון אם כשמכין קודם הסדר לאוכלו במרור חשיב לאלתר כיון שצריך להביאו קודם אמירת ההגדה, ונ"מ להמתירים ריסוק פירות לאכול לאלתר אפי' בלא שינוי, אבל החזו"א שם כתב שההתר רק לחתוך דק אבל לא לרסק, ויש לצרף זה להתיר לכו"ע בשינוי.

36 כי התפוחים ושאר פירות הנהוגים קשים לטחינה בלא חיתוך דק או במגרדת, ובליל יו"ט הזמן דחוק, ולכן נראה שיעשה אותה מבננות או תפוזים ושאר פירות רכים (ונראה שריסוק התפוז ושאר הפירות מותר בשבת כשאינו צריך למימיו רק לרככו לאכילה בלילה, וכסחיטת כבשים ושלקות שהתירו לסוחטן כשאינו צריך למימיהן ראה שו"ע שכ, ז. וראה פמ"ג שם א"א ס"ק ט, שדימה לתותים ורימונים ושאר פירות שהדרך לסוחטם, שמותר לרסקם כשאינו צריך למימיהן, אבל יש להבחין שלא יתכוין להוציא המשקים כדי להשתמש בהם לגיבול החרוסת), וכמבואר לעיל סעי' ה שמעיקר הדין יכולים להכינה משאר פירות ג"כ, ורק יזהר שיתקיימו בה הדינים המחויבים בה שתהא עבה, ושיהיה בה טעם חמוץ (ואם התפוזים אינם חמוצים יוכל להוסיף לימון וכדו').

37 משנה ברורה שכא, סח. בשם המג"א תעג, טז.

38 משמעות המ"ב שכא, סח. ובשעה"צ ס"ק פו, שהקשה על הפמ"ג דמצוותה בעבה. ועי' שם ס"ק פד, דאפי' בדבר שאי אפשר לעשות מערב שבת ג"כ סמכינן אדעה קמיתא (דסבירא להו דלא אמרינן נתינת המשקה זהו גיבול), ובודאי יש להתיר ג"כ מפני צורך מצוה. וכ"כ בחיי אדם כלל קל סעיף ד, ובקיצור שו"ע קיח, ד. ושם כתבו שיעשה בשינוי אפי' לכתחילה.

39 כמבואר בסעי' יג.

40 פרי מגדים א"א תעג, טז, ע"פ שו"ע שכא, טז, ומ"א שכא, כד. שצריך לעשותה בלילה רכה ובזה יש להתיר בשינוי, ובלאו הכי בשעת אכילת מרור צריך לעשותה רכה זכר לדם כמבואר להלן סעי' יג, ובזה אי"צ להזדקק להתיר של צורך מצוה, ואע"פ שבשעה"צ שכא, פו, הקשה ע"ז שמצוותה בעבה, הוא לפי מה שנקט שנותנים המשקה קודם הסדר, אבל כפי שהתבאר נראה שדברי הפמ"ג נאמרו כשנותן המשקים בשעת אכילת מרור שאז מצוותה שתהא רכה זכר לדם, ורק שבשבת יש לעשותה בלילה רכה גם מצד איסור לישא בשבת. וכמשנ"ת לעיל בדין זכר לטיט אות ח.

החרוסת מדבש תמרים ואגוזים (כמנהג יוצאי בבל ועוד) שיש בזה לישה קודם שעת אכילה, מותר לו ללוש בלילה עבה בשינוי ולסמוך על המתירים משום צורך מצוה⁴¹.

סדר קיום מצוות חרוסת

י. מכלל תקנת מצוות חרוסת להביאה על השולחן בלילי הפסח⁴², ומביאין אותה לפני בעל הבית אחר הקידוש עם הקערה⁴³. וכיום יש שנהגו שמסדרים הקערה מבעוד יום או קודם הקידוש, ונזכר מנהג זה בפוסקים⁴⁴, ובאופן זה יתכן שיש לכסותה כולה במפה עד אחר הקידוש⁴⁵. ועוקרים הקערה קודם מזיגת כוס שני, מחזירים הקערה שנית לאמירת ההגדה אחר שאלת 'מה נשתנה'⁴⁶.

יא. למנהג רוב ישראל אין טובלים הכרפס והמצה בחרוסת⁴⁷, ואין מצוות טיבול אלא במרור, אבל מנהג בני תימן כהגאונים והרמב"ם שטובלים הכל בחרוסת⁴⁸, ויש להם להחזיק במנהגם, ולכמה דעות כל אלו הטיבולים מכלל מצוות חרוסת⁴⁹. ומי שאין לו שאר ירקות לטיבול ראשון אלא מין מרור, אוכל מן המרור גם בטיבול ראשון, ומברך עליו גם ברכת על אכילת מרור, ונחלקו הפוסקים מתי מקיים מצוות מרור וחרוסת ודינו יבואר בהערה⁵⁰, ולכתחילה באופן זה

מצוות הבאת
החרוסת

כרפס ומצה
בחרוסת,
ובדין מי שאין
לו שאר ירקות
אלא מרור
מתי מטבול
בחרוסת

41 בן איש חי שנה שניה פרשת משפטים אות יט. וכדברי המ"ב הנזכרים לעיל.

42 רמב"ם הל' חו"מ ז, יא. ובשו"ע הגר"ז תעג, כ.

43 שו"ע תעג, ד. אמנם הנוהגים כהגר"א וכשיטת רשב"ם אין מביאין אחר קידוש אלא ירקות, ואחר אכילת ירקות מביאין הקערה והחרוסת עליה, מעשה רב הלכות פסח סי' קצא.

44 פמ"ג משב"ז סי' תפו.

45 י"ל דמאחר שמבואר במשנה שהכל מביאים רק אחר הקידוש, יש לנהוג בזה כדין 'ואם הביא פורס מפה ומקדש', וכמו בפת עצמה (עי' שו"ע או"ח רעא, ט), ויכסנה עד אחר הקידוש כי היכי דתיני סעודתא ביקרא דיומא (עי' פסחים ק ע"ב וברשב"ם ותוס' שם).

46 שו"ע תעג, ז. וראה בשו"ע הגר"ז תעג, כ. אמנם הנוהגים כדעת הגר"א שפסק כשיטת הרמב"ם מחזירים אותה ב'מצה זו'.

47 שו"ע תעג, ו.

48 רמב"ם הל' חו"מ ח, ב, ושם ח, ח.

49 מאירי ועי' ב"ח תעה, ה.

50 כשאוכל חזרת או שאר מיני מרור בטיבול ראשון נחלקו הפוסקים האם מקיים באכילה זו מצוות אכילת מרור ואוכל כזית ומטבול בחרוסת, או שאין מקיים מצוות מרור אלא בטיבול שני אחר המצה וכעת אוכל מן המרור מעט לשם כרפס, ודעת השו"ע (תעה, ב) שקיום מצוות מרור וטיבולו בחרוסת אינו אלא בטיבול שני, אבל המ"ב (תעה, כח) נוקט לעיקר כדעת האחרונים החולקים שקיום מצות מרור באופן זה היא בטיבול ראשון. ומצוות חרוסת קיומה למנהג רוב ישראל הוא בשעת אכילת מרור למצוה, ולכך לדעת השו"ע שמקיים מצוות מרור אחר המצה מעיקר הדין יכול לטבל המרור בשעת כרפס בחומץ או במי מלח ואינו צריך חרוסת (מ"ב שם, כז), ובשעת אכילת מרור אחר המצה יאכל כזית ויטבל בחרוסת כמו בכל שנה, אך לדעת האחרונים והמ"ב שמקיים מצוות מרור בשעת הברכה בטיבול ראשון, יש לו

יטבל מרור בחרוסת בשני הטיבולים⁵¹.

יב. וכשמקיים מצוות חרוסת באכילת הירקות אחר קידוש, כגון שאין לו מרור ודעתו לקיים כעת מצוות מרור, או שמנהגו לטבל גם הירקות בטיבול ראשון בחרוסת, יש לרכך החרוסת קודם אכילתה⁵², וראה הערה⁵³.

יג. אחר אכילת מצה כשעומדים לקיים מצוות מרור יש (לבני אשכנז) לרכך החרוסת בחומץ או ביין⁵⁴ לבלילה רכה, ונהגו לרככה ביין או חומץ אדום⁵⁵, וראוי שיהיה במשקה שמורגש בו חמיצות כמו יין יבש או חומץ כי לרוב אין בפירות חמיצות ניכרת לקיים דין לקהוייה כראוי⁵⁶, ובשיעור הריכוך עמדנו בגוף הדברים, ונוטים הדברים שאין לעשותה נוזלית ממש, רק כמו הטיט הרך שאפשר להריקו מכלי אל כלי בקושי. אמנם יש מבני ספרד שנהגו שלא לרכך ואוכלים אותה ומטבילים בה והיא עבה, וזה כדעת הרמב"ם שלא הזכיר עשייתה זכר לדם, אמנם נכון לתת בה מעט משקים אפילו בשעת עשייתה כדי שתהיה לכל הפחות טופח ע"מ להטפח וגם תהא די נוזלית שיהיה אפשר לטבול או לשקע בה המרור⁵⁷. וראה לעיל⁵⁸ שאם חל ליל הסדר בשבת יש לגבלה במשקין מערב שבת ויו"ט, ואז מותר להוסיף בה משקין בערב כדן, ואם שכח ולא גיבלה במשקין ישנה שיתן מן החרוסת בכלי שיש בו יין ויערב באצבע או בשינוי אחר שתהא בלילה רכה דווקא⁵⁹.

ריכוך החרוסת
קודם אכילת
מרור

- לאכול כזית ולטבולו אז בחרוסת, ומאחר וכבר טיבל מרור בחרוסת ויצא ידי חובתו, כשאוכל מרור בטיבול שני יכול לטבולו גם בחומץ או במי מלח (מ"ב שם, כח) ובפמ"ג (משבצ"ז ס"ק ח) כתב שאינו צריך לאכול שוב מרור בפני עצמו אלא מטבל הכריכה בחרוסת ובזה יש הכירא של שני טיבולים.
- 51 ב"ח תעג, ט. וראה מה בדברינו לעיל בסדר קיום מצוותה אות עח שלכא' לא שייך בזה הטעמים שכתבו הראשונים למנוע טיבול ראשון בחרוסת, ומה גם בטיבול שני אף אם אינו מקיים בשניהם מצוות מרור.
- 52 כדלהלן סעי' יג, וראה שם שיש שלא נהגו לרככה כלל.
- 53 אמנם כיון שעיקר מצוות חרוסת שהיא עבה זכר לטיט, אין נראה להביאה ולרככה מיד, ונראה שראוי להזהר יותר באופן זה מלבטל את עביות החרוסת מכל וכל, ויתכן להציע או שישיר מעט מן החרוסת מבלי לרכך עד טיבול שני, או שבאופן זה לא ירבה לרככה כל כך, רק יתן בה משקים בשיעור שאינה נעשית בלילה רכה ממש עד טיבול שני שאז ירככה כרגיל, וראה להלן בסמוך שעמדנו בשיעור הריכוך הראוי.
- 54 חיי אדם כלל קל, ד, ושם הסדר בקצרה במרור, קיצור שולחן ערוך קיח, ד, חק יעקב תעג, כו.
- 55 רמ"א תעג, ה.
- 56 ויש לדון שגם ביין מתוק יש לעיתים חמיצות שהיא בכלל לקהוייה, אבל אם אין לו טעם חמוץ שניכר בחרוסת לא ישתמש לזה במיץ ענבים.
- 57 ראה בגוף הדברים בסיכום דין שתהא רכה אות מו, ושם באות לה בהערה הבאנו מתשובת הרדב"ז שהמליץ גם בעד המטבילים בה והיא עבה בלא משקה כלל.
- 58 סעי' ז וסעי' ט.
- 59 אמנם ראה סעי' ט, שיש להקל לנוהגים לעשותה בלילה עבה בשינוי משום צורך מצוה, ולסמוך על המקילין.

טיבול מרור בחרוסת

סדר טיבול
המרור

יד. נחלקו הפוסקים אם מברך על אכילת מרור ואח"כ מטביל המרור בחרוסת ואוכל⁶⁰, או שקודם הברכה מטביל ומברך ואוכל מיד⁶¹, ונראה שאם משער שלא יהיה ההפסק גדול כל כך על ידי הטיבול ודאי אין הפסד להקדים הברכה, ויכוין שבברכת המרור פוטר את מצוות חרוסת הטפילה לה⁶².

טו. כשמטביל המרור יש לשקעו כולו בחרוסת⁶³, אמנם יש שנהגו שלא לשקע ויכולים להחזיק במנהגם להטביל מקצתו בחרוסת⁶⁴, ומי שאינו יכול להטביל המרור כגון שהוא מגורר ומתפורר, יש שנהגו להניח מעט חרוסת על המרור וגם זה נקרא טיבול⁶⁵.

טז. אין להשהות המרור בתוך החרוסת, שלא יבטל טעם מרירותו מחוזק טעם החרוסת⁶⁶, ואחר שמשקע המרור יש לנער ממנו החרוסת, שלא יכחיש טעם החרוסת לטעם המרור⁶⁷, ולכתחילה יש לנער עד שלא ישאר דבר ניכר מהחרוסת על המרור, אמנם אם אינו מטביל אלא מקצתו ולא משקעו כולו יש להקל בניעור הזה⁶⁸. וכשחל בשבת יש להזהר מאיסור בורר בניעור הפסולת מתוך האוכל, ולכן נראה שיותר מעט מן החרוסת על המרור, או שינער בשינוי, וכשמטביל מקצתו יכול גם להקל שלא לנער, אמנם יש שהתירו לנער אף בשבת⁶⁹.

60 מג"א תעג, יט בשם מהרי"ל (סדר הגדה אות לג), כן סידרו רע"ג והרבה ראשונים, והמג"א שם הקשה ע"ז דהוי הפסק ובאר (ס"ק כה) ובפמ"ג (א"א ס"ק יט) ישבו דברי מהרי"ל.

61 חק יעקב תעה, ח, באר היטב שם ס"ק ה, ובכף החיים שם כד. וכן סידרו בסתמא הטור והשו"ע, ועי' לקט יושר ח"א עמוד צה ענין ו.

62 ואם צריך לטביל חריי"ן מגורר ומנהגו לשקעו בחרוסת, ואח"כ יש לו לנער החרוסת אט אט שלא יתפורר החריי"ן, בזה יש הפסק קצת, ובכגון זה באנו למחלוקת הפוסקים, והמ"ב לא הכריע בזה.

63 שו"ע תעה, א.

64 מ"ב תעה, יג, בשם הפר"ח. ובמקום צורך שיש מיאוס בדבר ובמקום אורחים וכדו' נראה ג"כ להקל בזה, ראה בסדר קיום מצות חרוסת לעיל אות פח.

65 הגר"ח קניבסקי בהגדה ש"פ דרך אמונה.

66 שו"ע תעה, א. ויש להזהר בזה גם אם אינו משקע כולו רק מקצתו, ראה בדברינו בסדר קיום מצוותה אות פט.

67 שם, וכדעת רבנו יונה.

68 ראה בדברינו שם אות צ והערה 208. ולפי"ז מי שאוכל מרור מגורר שאם ינער יתפורר המרור יכול להקל לטביל מקצתו ולנער מעט.

69 ראה שו"ת ציץ אליעזר חלק יז סי' א.

יז. וכשכורך מצה ומרור צריך לטבלו גם כן בחרוסת⁷⁰, ויש שנהגו שאין מטבלים אותו בחרוסת⁷¹ והיכי דנהוג נהוג⁷². ויש להקל שלא לשקעו בחרוסת ודי בטיבול מקצתו⁷³. ואף שעיקר הטיבול משום המרור מכל מקום יש שכתבו שכורך מצה ומרור ומטבלם יחד בחרוסת⁷⁴, ויש שכתבו שיטבול המרור בחרוסת ואחר כך כורכו עם המצה⁷⁵. ואחר הטיבול יש לנער החרוסת מן המרור⁷⁶, ויש שכתבו שלא לנער ולאכול מן החרוסת עם המרור⁷⁷.

מי שאכל מרור בלא חרוסת או שאין לו מרור

יח. אם שכח ואכל מרור בלא טיבול חרוסת, יחזור ויאכל מרור שנית בחרוסת⁷⁸. אמנם אם טיבל המרור ושכח לטבול הכורך בחרוסת לא יחזור⁷⁹. ואם שכח לרכך החרוסת ביין קודם אכילה⁸⁰, אם לא אכל כורך ירכך החרוסת לטיבול הכורך, ואם כבר אכל ירככה ויטבל בה מעט מצה או מרור, וראה הערה⁸¹.

שכח לאכול חרוסת או שלא ירככה ביין

יט. ומי שאין לו מרור או שאינו יכול לאוכלו, יש לו להביא חרוסת לשולחן, ויטבל בה באכילתו בלילה הזה, ונראה שבאופן זה נכון שיטבל בה הירקות שאוכל בכרפס, או שאחר אכילת מצה יטבל בה מצה שאוכל בשולחן עורך⁸².

מי שאין לו מרור אין יקיים מצות חרוסת

- 70 שו"ע תעה, א ובמ"ב שם ס"ק יט שהסכמת האחרונים לטבלו בחרוסת.
- 71 רמ"א שם וכשיטת ראב"ה.
- 72 מ"ב שם ע"פ מג"א, אמנם הט"ז כתב שאין לנהוג כן, והנכון לטבלו בחרוסת, וכך סתמו בקיצור שו"ע (קיט, ז) ובח"א (קל, ז).
- 73 שו"ע שם, ודעת הגר"א (מעש"ר ס' קצא) לשקע גם הכריכה בחרוסת. וראה מש"כ בטעם שיש להקל בזה בסדר קיום מצוותה אות צד.
- 74 שו"ע שם, וכן דעת הרבה ראשונים, ראה בסדר קיום מצוותה לעיל אות צה.
- 75 קיצור שו"ע קיט, ז. וכן משמע במ"ב תעו, יד. וכדעת מחז"ו וסידור רש"י ומנהגי מהרי"ל ועוד.
- 76 מ"ב תעה, יז בשם המאמר מרדכי.
- 77 ב"י בשם האגור, וכך סתימת השו"ע שם. וכן משמעות הלשון בחיי אדם (קל, ז).
- 78 נראה לדמותו לאכילת מצה בלא הסיבה שחוסר ואוכל בהסיבה, ואם עדיין לא אכל כורך, יוצא ידי חובת מצות חרוסת במה שמטבל כורך בחרוסת, ויש לדון אם להחזירו לקיים מצות חרוסת באכילת מרור שנית.
- 79 כיון שכבר קיים מצות חרוסת, אין להטריחו לשוב לאוכלו בחרוסת, ויש לסמוך על שיטת ראב"ה והמנהג שהזכיר הרמ"א שאין מטבלים כורך בחרוסת, כדלעיל סעי' יז.
- 80 לבני אשכנז שמכריעים לרככה קודם האכילה כדעה אחת בירושלמי והכרעת הפוסקים.
- 81 כי האו"ז בשם הר"ש מפלייזא כתב שכל זמן שלא נתן לתוכן משקה לא נגמרה מצותו, אבל מאחר שברך כלל יש בחרוסת מעט משקה שנותנים בה בשעת העיבוד, וגם יש כאן כמה ספיקות נראה שאין להטריחו לטבל בו כזית מרור שנית אם לא מהיות טוב. אמנם אם החרוסת הייתה עבה בלא שום משקה ואינה ראויה לטיבול, יש לדון שלא קיים מצוות חרוסת, ונכון שירככה לטבל בה מרור שנית.
- 82 ונתבאר בגוף הדברים לעיל אות צז.

חרוסת בהלכה¹ – מתכון

- החרוסת אינה מאכל מסורתי אלא מצוה מדרבנן, והכנתה תלויה בפרטים הכרחיים להלכה. יש מנהגים שונים בעשיית החרוסת וכל קהילה תנהג כמנהגה, אך ישנם פרטים התלויים בהלכה ויש לשים לב ולהתחשב בהם מעבר למנהג ולמתכון מקובל.
- החרוסת במתכון זה היא הצעה ע"פ המקובל בקהילות אשכנזיות רבות, ומדגישה את פרטי הדין על פי ההלכה. קהילות אחרות שנוהגות במנהגים ובפירות אחרים ודאי ראוי להם להחזיק במנהגם, ולבחון שמתקיימים בה תנאי ההלכה כפי ההוראה אצלם. לא כל התנאים שהובאו כאן נפסקו להלכה בכל הקהילות, כמו שהתבאר בהלכות.
- החרוסת היא תערובת פירות עבה וסמיכה, אין להרבות בה יין או שאר נוזלים עד אכילת המרור, סמיכות החרוסת היא תנאי עיקרי, שתהא עבה – **זכר לטיט.**
- בחרוסת צריך להיות מורגש טעם חמוץ, לפי המנהג זה נעשה בתפוחים חמוצים ויין יבש, אמנם אפשר להחמיצה גם
- באופנים אחרים כמו חומץ, רימונים או לימון – **זכר לנס** לידת והצלת הבנים תחת התפוח.
- יש לתבלה בתבלינים טבעיים שלא נכתשו לאבקה בצורה מאורכת או סיבית – **זכר לתבן.**
- אם מתבלים את החרוסת מוקדם בערב פסח היא מקבלת את טעם התבלינים למרות שאינם טחונים בתערובת. אך במקביל אפשר להוסיף בה גם תבלינים טחונים לפי הטעם. כדאי להניח חלק מהתבלינים מעל החרוסת באופן שיהיו ניכרים למסובים.
- בשעת אכילת מרור מכינים את החרוסת לטיבול, שופכים לקעריית החרוסת יין (אדום) ומערבים לבלילה רכה מעט, ונכון להוסיף יין עד שתהיה התערובת יכולה להשפך מכלי לכלי – **זכר לדם.**
- תבלינים קשים וחמיצות היין עשויים להפריע לטעם החרוסת, ניתן לערבם רק בחרוסת של מצוה (זו שמביאים בקערה לטבל בה מרור) את השאר אפשר להכין לפי הטעם ולהגיש לאכילה.

מתכון לדוגמא לפי ההלכה על יסוד המנהג המקובל לאשכנזים

ב-4 תפוחים חמוצים (סמיט)

לנוהגים אפשר לערב רימונים ענבים ומעט אגסים,
ניתן להשתמש בתפוחים מתוקים ולהוסיף טעם חמוץ מחומץ או מיץ לימון

ב-1.5 כוס אגוזי מלך

אפשר לערב אגוזים שונים ושקדים כפי המנהג

ב-4 תמרים

אפשר לערב תאנים וצימוקים ופירות אחרים כפי המנהג

מעט יין (אדום יבש) או חומץ

לערב במעבד מזון לתערובת עבה וסמיכה,
ניתן להוסיף בשעת ההכנה מעט יין,
היין לצורך דילול החרוסת ניתן בשעת אכילת מרור

מקלות קינמון

לשבור לרצועות דקות וארוכות ולערב בחרוסת

שורש זנגוויל יבש

לכתוש לקבלת אבקה לבנה וסיבים בתוכה ולערב בחרוסת